

Romano džaniben

časopis romistických studií | 20. ročník | **1/2013**

Já už dneska se nedívám, kdo co jí, ale kdo jak je, to mě život naučil

Životní příběh Tonyho Lagryna

Tonyho jsem poznala v revolučním roce 1990 mezi námi nadšenými a aktivními, kteří chtěli měnit postavení Romů. Tehdy mu bylo o tři roky méně, než je teď mně, vždy veselý a vtipný, milý. Celých těch 23 let jsem věděla, že jeho životní osudy jsou hodně záznamu, ale Tony byl stále nějak poblíž, bytem kousek od muzea. Čas na celý jeho příběh jsem si udělala až s poslední svojí mateřskou a hlavně k počtům nejen jeho, ale taky pana profesora, který stál na úplném počátku mé cesty zpátky k Romům, Ctibora Nečase.

Zde publikované části byly vybrány jednak z asi osmi hodin záznamu z března 2013 a jednak z šedesátiminutového rozhovoru Tonyho Lagryna s novinářem týdeníku Reflex z roku 2008, který probíhal v muzeu.¹ Starší záznam představuje Tonyho život ve zkratce, což nabízí možnost srovnání, protože obě verze se někde překrývají. V každé jsem však našla nová sdělení i detaily, které druhá verze neobsahovala. Nejzajímavější srovnání obou výpovědí, které od sebe dělí pět let, však bylo vyznění hodnocení polistopadové doby a vztah k minulé – komunistické – epoše. Vlivem problematického politického i ekonomického vývoje zaznívá její obhajoba, naopak hodnocení současnosti je naplněno hlubokou deziluzí: „[...] já jsem tomu nerozuměl. Dneska mám jiný názor. My jsme na ně nadávali jako kde kdo a dneska vidím, že v 90 % měli pravdu. Co máme? Svobodu? Že můžeme cestovat? A když nemáš svobodu, nemůžeš nikam (bouchne pěstí do stolu)! Svoboda jsou peníze a dyž je nemáš, jakou máš svobodu, dyž nemůžeš jet do Prahy autobusem, natož dál někam ještě? Na co ti to je?“ Ve srovnání s dneškem je vztah majority k Romům za totality nazírán jako velmi dobrý až idylický. Uvědomuji si, že paměť je selektivní, přesto tento jasný signál nelze přejít jen s tímto vysvětlením.

Pro omezený prostor je zde publikován jen zlomek ze zachycených vzpomínek. Nevešly se některé pasáže – okamžiky života, které však výborně dokreslují charakter osobnosti pamětníka a doslova v barevných odstínech ilustrují též tehdejší doby.² K takovým patří třeba příhoda z doby před měnovou reformou (1953). Šestiletému Tonymu utkvěl

1 Záznamy uloženy v Muzeu romské kultury pod evidenčními čísly:

A 28/99 rozhovor vedla Jana Horváthová 5. 4.1996, stopáž cca 40 minut,

A 63/2008 rozhovor s novinářem Leošem Kyšou z časopisu Reflex, 20. 11. 2008, stopáž 1:33,

NA 4/2013 rozhovor vedla Jana Horváthová 12. 3., 15. 3., 22. 3., 25. 3. 2013, stopáž 8 hodin.

2 Jiné vybrané části z rozhovoru byly publikovány v měsíčníku *Romano hangos/Romský hlas*, č. 1–2, 3–4, 5–6, 7–8, 9–10/2013.

v paměti obraz, jak usilovně zpívá gádžům v hospodě jednu píseň za druhou, neb má za to slíbeno celých 1000 korun. Jaké zklamání, že si za ně mohl koupit už jen papírový deštníček a nikoliv vytouženou koloběžku. Jak snil o tom, že bude žít v pohádce, kde rostou čokolády a teče pudíng, že stráví noc v cukrárně. Anebo vzpomínky na to, jak omladina, když chtěla mít soukromí pro své galantní příběhy, spávala pod vozem, včetně některých komických detailů. Jak kočovné vozy ještě jistou dobu tahali koně, jak se o ně starali a jaké existovaly rozdíly mezi kočovníky v úklidu míst, kde stáli. Jak se i přes převážně příznivý postoj okolního obyvatelstva ke kočujícím Romům občas stávaly excesy, když třeba cháska posílněná pobytem v hospodě cestou domů napadla stání maringotek. Jak se se zlou potázali, když žádali o povolení stání u starosty jisté obce, neboť krátce před nimi odtáhla skupina olašských Romů, jež důkladně vyplenila místní okurkové pole. Jak přijíždějící romské skupiny vítaly místní děti pokřikem: „Cikánata báňata, vyženem je za vrata!“ A jak to bývalo výzva k vzájemným potyčkám, které nezůstávaly bez následků – a pak dostávaly děti od vozů od svých rodičů výprask. Po jednom takovém Tony ve věku sedmi let mamince odjel vlakem neznámo kam a několik dní se sám toulal, než ho uplakaná maminka v doprovodu policistů konečně našla. Jak jej jako dítě chtěly adoptovat hned dvě dobře situované české rodiny. Nedošlo k tomu, ale pokud by se tak stalo, zřejmě by to zásadně změnilo Tonyho život. Otázka je, zda je to dobře nebo špatně. Jak bývaly už za první republiky pro kočovníky vyčleněné tzv. cigánské placy, v Praze třeba na Kačerově. „A v létě tam dycky ohně, harmoniky, kytary, gádže z baráku přišli, zpívali – s nima seděli ty Pražáci, to bylo normální.“ Jak byl Václav Weinrich, totiž Schulz (viz pozn. č. 9), bratr Tonyho otčíma, za války u partyzánů na sovětské frontě, a jak později na děti před zaslouženým trestem mluvil rusky a ony si musely ke svému ztrestání samy uřezat pruty. Tento Tonyho strýc patřil k nemnoha tehdejším kočovníkům, kteří uměli psát, a údajně: „Aj knížku napsal s Lipou nějakým [Jiří Lípa]. Jsem poprvé viděl a slyšel, že někdo píše knihy o Romech.“ Dech se tají při líčení tzv. rváčských historek z minulosti dávné i nedávné. Ilustrují, jak byli Sintové „bujní chlapi“, u nichž se ještě nedávno uskutečňovala i krevní msta. Jak stará romni loupající u vozu brambory fikaně odzbrojila muže v nejlepších letech, když brožilo, že by si mohl chtít vyřizovat staré rodinné účty. Jak se po válce čeští a moravští Romové a Sintové živilí stále cínováním a jak s pomocí tohoto řemesla od konce šedesátých let úspěšnější z nich bohatli formou přidružené výroby. Jak se Tony jako chovanec ústavu pro mladistvé setkal a rozmlouval s ministrem kultury a školství Čestmírem Císařem (ministr 1963–65). Humorně podaná historka o chození s gádžovkou ilustruje zdánlivě nepatrné rozdíly v každodennosti obou etnik. Zmíněn je i vztah Sintů k víře a současné zakotvení v letničním hnutí. Odrazem změny hodnot, které tato víra přináší, jsou náznaky rozkolu uvnitř sintských rodin. V té souvislosti se Tony Lagryn dostává k vlastnímu světonázoru. Od upínání se k Bohu jej odvedla událost, kterou prožil se svojí rodinou před Vánoci roku 2012. Tehdy mu domnělí pánové z nebes dali nahlédnout, jak se věci mají: bohové přicházeli k lidem vždy shůry, ovšem nutně to nemusely být bytosti nadpřirozené, ale návštěvníci z jiných světů...

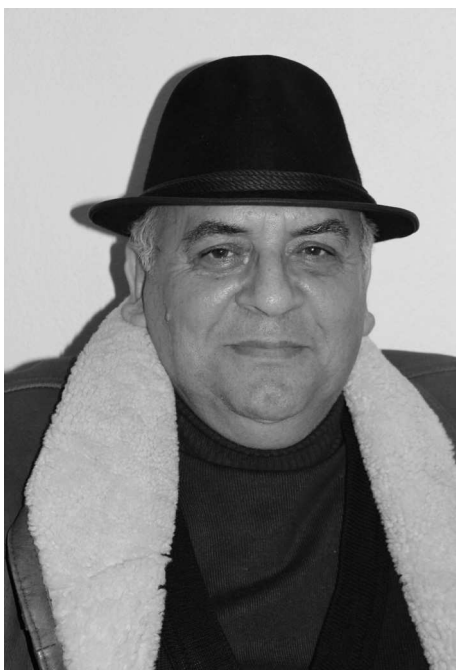
Po válce došlo chybou nedbalých úředníků ke změně rodového jména z Lagrün na Lagryn i Lagrin apod. Tony má šest dětí a sedm vnoučat: syna a dceru v Německu, syna na Floridě, další dcera a dva nejmladší synové bydlí v Brně, jeden z nich plně pečuje o svoji po mrtivici ochrnutou maminku Boženu.

S Tony Lagrynem jsem se v roce 2013 sešla pro účely záznamu rozhovoru celkem čtyřikrát a každé ze setkání pro mě bylo napínavé, zábavné. Ku podivu jsem si jeho poutavý životní příběh užívala ještě více při náročném přepisu a při výběru částí ze sto dvaceti hustě popsaných stran přepisu. Bylo mi líto každého nevybraného obrazu – příhody z Tonyho dětství a dospívání, jejichž nepřerušovaný řetězec se mi zdál být klíčem k jeho dospělosti i současnosti. Vedle napjaté soustředěnosti na nevšední lidský osud, který se poslouchal lépe než dobrodružný film, jsem cítila a cítím i svazující zodpovědnost za oněch 66 let života jednoho člověka, která při výběru jednotlivých pasáží určených k publikaci potěškávám ve svých rukách, přičemž některé z nich jsem nucena odložit.

Tony Lagryn má jen pět tříd zvláštní školy, ale v jeho subjektivním pohledu na svět i vlastní život se odráží bystrý úsudek a přirozená inteligence, která za jiných podmínek mohla být uplatněna možná k většímu prospěchu samotného narátora. Jeho příběh ilustruje, jak jsou podmínky života v dětství nesmlouvavě určující pro celý další život. V již nepublikované části taky zaznívá stížnost na sociální úroveň, v níž je vypravěč nucen žít, v nedůstojném prostředí vyloučené lokality a v bytě-garsonce, kam se stydí pozvat své dobře situované příbuzné ze zahraničí. Vypravěč je Tony Lagryn bezesporu skvělý. I po ukončení několik hodin trvajícího záznamu, při neformálním hovoru, ze sebe sypal další přehršli mně dosud neznámých historek, takže mě vždy mrzelo, že už nenabrávám.

V obsažném vyprávění se promítají kontury doby, na jejímž pozadí se příběh odvíjel, i obrysy společnosti, která příběh umožnila a dotvořila. Malé dějiny se s velkými prolínají ve vzpomínkách Tonyho Lagryna na více místech: v roce 1958/59, když zmiňuje nucené usazení rodiny svého otčima, později nás lehce ovane uvolňující se atmosféra zlatých let šedesátých a taky roku 1968, zaznamenáme i dobu fungování Svazu Cikánů-Romů a mihne se před námi přelom sedmdesátých a osmdesátých let, i když jen omezeným výhledem vězeňského okénka. V exponované době po 17. listopadu 1989 Romové na krátký čas sdíleli celostátní euforii ze znovu nabyté svobody. Celé vyprávění však začíná i končí dobou války, kterou vypravěč sám nezažil, ale zná ji ze vzpomínek otce a jeho přeživších blízkých, pro něž bylo toto téma vzhledem ke svým důsledkům celoživotně neodložitelné. Zmíní třeba i to, jak strejda dragoun na Slovensku za války osvobodil příbuzného z pracovního komanda. Ale vyprávění se dotkne i mýtické historie Romů... To když Tony předkládá svoji víru v jednu z hypotéz o příchodu Romů do Evropy, totiž že sem Romové přišli jako předvoj dobytelských armád. Svoje přesvědčení navíc opírá i o sintske legendy, které údajně náznaky takové historie obsahovaly. S domněnkou o Romech jako předvoji armád spojuje i „věčnou nenávist bílých“ k Romům.

Životní příběh obsahuje také delší pasáže o zvycích Sintů, zejména se Tony Lagryn vyjadřuje k zásadním pravidlům směřujícím k zachování rituální čistoty, která je

Tony Lagryn, 2013, Brno | Foto Jana Horváthová

u Sintů dosud výrazným identifikačním znakem. Dotčené pasáže pamětník četl ze svých k tomu účelu předem připravených záznamů, což ukazuje, že měl zájem, aby v souvislosti s jeho osudem zazněl i popis těchto pravidel. V těchto pasážích nejvíce pociťujeme animozitu mezi romskými skupinami, zde konkrétně ve vztahu Sintů k Romům slovenským, kde jsou dnes kulturní odlišnosti nejvýraznější (což je logické s ohledem k rozdílné historii i způsobům života obou těchto subetnických skupin). Pokud však vnímáme publikované vyprávění jako celek, pak nelze nevidět, že právě u Tonyho tyto přehrady s životními zkušenostmi a vlivem vztahů navázaných napříč různými romskými skupinami padají, nebo nejsou tak nepřestupné jako u řady jiných Sintů. Otázka je, nakolik tyto přehrady přetrvávají

i u těchto tzv. pravověrných nebo konzervativních Sintů, neboť i ti si někdy volí partnerky z rodů slovenských Romů. Tony Lagryn však prochází romským světem a jeho komunitami napříč téměř programově, nebo prostě proto, že je mu mezi Romy dobře – myšleno mezi Romy obecně. Tony Lagryn je Sinto po obou rodičích, ale svým myšlením je, jak sám jinými slovy přiznává, Sintem jen částečně. Považuje se za „československého Roma“, navíc i zde s neobvykle pozitivním vztahem k Neromům. Díky své liberálnosti nás Tony zase může nechat poodhrnout oponu jinak skrytého a stále ukryvaného světa Sintů. Dobře ho zná, byť z něho již téměř oběma nohama vykročuje ven.

Už v roce 2005, kdy jsem v RDŽ publikovala text o meziválečném světě Romů na území českých zemí,³ jsem uváděla, že jednotlivé kočující skupiny u nás se postupně navzájem propojovaly díky různým smíšeným partnerským svazkům, byť například Sintové deklarovali neslučitelnost s rody lidí světem jdoucích apod. Uvedené postoje vzájemnému prolínání nezabránilo. Toto mé přesvědčení rozhovor s Tony Lagrynem ještě hlouběji utvrdil a poskytl i další důkazy – ve spleťtých rodových genealogiích, které se snažím naznačit v poznámkovém aparátu. Ty ukazují, že jednotlivé rodiny byly spřízněny často z obou stran, přes rody otce i matky, že se tedy partneři sice hledali a vybírali v rámci endogamní skupiny – velkorodiny, rodu – ta ovšem evidentně přesahovala subetnické hranice jednotlivých romských skupin. Po řadě rozhovorů s Romy

3 Horváthová, J.: Meziválečné zastavení mezi Romy v českých zemích. In: *Romano džaniben*, jevend 2005, s. 63–84.

z těchto historických – v předválečných českých zemích žijících – romských skupin se mi začíná spojovat skutečně pavoučí předivo, jímž byly ještě před válkou propojeny rodiny českých Romů, Sintů, ale kupodivu i usedlých moravských a západoslovenských Romů i světských lidí. Po válce se do zbytků tohoto světa zapojují i Romové olašští a slovenští. Důkladný rozhovor s tak dobrým vypravěčem jako je Tony Lagryn, jeho opakovaný poslech, přepis a výběr jednotlivých částí, mě nejen po několik týdnů velmi dobře bavil a naplňoval, ale také rozšířil mé obzory o další cenná poznání.

Jana Horváthová⁴

Já jsem študoval vysokou školu životní

TL: Narodil jsem se po válce ve čtyřicátém sedmém, v Chebu, rodičům, kteří se vrátili z koncentračních táborů.⁵ Máma byla v Ravensbrücku, táta prošel asi pěti lágry a první žena a čtyři děti mu tam zahynuly. Táta to přežil sám. Měl tady ještě bratra a sestru, v Čechách. Máma nikoho, protože všichni byli v Německu, kde se máma narodila.⁶ A měla tetu – Lom, Louka u Mostu – a šmelinařili s látkama, naši odjakživa, hauzirka, ne?⁷ No a přijela za tou tetou do Čech z Německa a měla v tašce látky na prodej a na nádraží byla šťára, policajti, Češi aj Němci. No tak ju tam chytli, že co máte v tej tašce. Máma se bránila, trhala to, nechtěla mu tu tašku ukázat, von s ní cloumal, tak mu dala deštníkem tomu policajtovi, no a oni ju lapli a na gestapo do Liberce a hned transport do Ravensbrücku. Táta prošel Letama, ten bydlel zase v Praze za první republiky a vzali mu rodiče, ženu,

4 PhDr. Jana Horváthová je ředitelkou Muzea romské kultury v Brně. E-mail: horvathova@rommuz.cz
5 Otec: Josef Lagryn, nar. 4. 10. 1903 (Chomutov), zemřel 1994 v Brně; matka: Ilona Maria Steinbach nebo Hauerová (viz str. 121-122), nar. 10. 2. 1923 (Rostock), zemřela 1991 v Brně. Oba jsou pohřbeni na Ústředním hřbitově v Brně.

6 K osudu rodiny matky za války TL udává: „Za války je zajímavý, že nebyli v lágru ani jeden, jediná máma, že přijela do Čech, tady ju chytli. Naopak děda musel narukovat a máminky dva bratři taky, ti byli ve Wehrmachtu. A víš, co dělali? Jako PTPáci u nás v padesátých letech. Máminej brácha byl odvelenej jako ve Francii. Ani jeden z máminejch sourozenců nebyli v koncentráku. [...] Moji rodinu nevzali, akorát víš, co udělali? Sterilizaci.“ Dále vypráví, jak to slyšel od matky i její rodiny později v Německu, údajně byli dospělí mladí muži a ženy z jeho rodiny za války pozváni na „úřad“, tam se posadili, „úředník zmáčkl knoflík a byli prosvícení“, tedy údajně sterilizovaní. O tom, co se mělo skutečně na úřadě odehrát, se však dozvěděl až delší čas po válce, v padesátých letech, z tisku a dalších médií. Pro vysvětlení TL uvádí, že dvě matčiny sestry a dva její bratři nemohli mít děti, jeden z bratrů si děti dokonce adoptoval.

7 Lom (u Mostu) i Louka u Litvínova patřily do tzv. Sudet, které se po vzniku protektorátu staly územně správním jednotkou Říše s centrem v Liberci (Reichenberg). Zmíněná teta („mámině báby sestra“) se jmenovala Rozina, roz. Šubrtová. Byla provdána za tzv. Barounyho Klimta (bratr matky Tonyho otce), který vlastnil údajně velký statek a čtyři vily. Za války kolaboroval s Němci, ti prý k němu chodili na večírky a Barouny „svoje lidi“ udával: „No! Šak můj strejda [Josef Lagryn, dříve dragoun – viz pozn. č. 8] ho chtěl zastřelit, ten, co ty Rusy postřílel, čekal na něho v Praze, za války, dozvěděl se, že poslal jeho mámu, jako svoji sestru do Let, moji babičku a ji s dědem. Strejda přišel, říká: ‚Kluku, bouchačku jsem měl nabitou a čekal jsem ho v Luxoru [hotel] na Václaváku, věděl jsem, že tam chodí do té kavárny na voběd. Jak šel ven, tak jsem ho zastřelil. Ale von vyšel s Němcama, jak mě viděl, začal křičet Hilfe, hilfe!, pískat, eště že jsem byl Pražák, říká, ‘těma pasážema sem utek, tak mě nechytli.‘ Sebezáchova – rozumíš? – svoji ženu udal, svoji dceru, ty byly v Osvěncíně, on ne. Jeho syn nosil esesáckou uniformu, Monty mu říkali, ten byl u Hitlerjugend, jeho syn. To byl jeho syn, ale její né.“

děti do Let. Můj děda s bábou tam zahynuli a táta s děckama byl poslanej do Osvěncína. I s bratrem. Ty tam zahynuli, táta se vrátil sám. Pak se potkali s mámou po válce [...], asi ve Znojmě, dva Sintové, tak byli šťastní a zůstali spolu a nevěděli, co všechno bude. On byl o dvacet roků starší, máma byla mladá holka, nezkušená, pěkná. Táta kolikrát přišel v náladě domů, žárlil. U nás takovej zvyk byl, když chlap se podíval na ženskou, tak ta už nevěděla, kam se má postavit. Respekt. On byl muzikant, hrával příležitostně housle, kytara, klavír, harmonika, za první republiky měl aj živnost muzikantskou. Všichni vod nás, z tátové strany. Kdysi naši starý tátové, dědové hráli citory, harfy [...], tak, po hospodách, ne?

[...] Pak jsme se přestěhovali do Karlovejch Varů, no a táta s bratrem hrávali na kolonádě v hotelu. Bydleli jsme na hotelu Terminus ve Varech. [...] A moje máma byla v kase a strejdova žena taky. Prodávaly lístky do baru. A teď přišli tři Rusi, ožralí, důstojníci. Teď viděli mladý Cikánky, no tak drzí. Za ruky, ošahávat, teta – prásk mu facku, tomu Rusovi. Spadla mu čepka, no a Rus šahal po bouchačce a strejda to viděl. Položil housle, přiběhl, vytáh pistol a všechny ty tři Rusy do ruk, do noh... Nezabil, těžce poranil, jo? A nevím, jak k tomu mohlo dojít, můj táta byl nejstarší ze čtyřech dětí, jmenoval se Josef, a druhý jeho bratr se taky jmenoval Josef. Ten, co byl v tom baru. Oba dva bratři, Josef Lagryn, Josef Lagryn. No tak je tam postřílel a ještě tu noc utíkal přes hranice pryč. Přitom se zúčastnil SNP jako vládní voják.⁸ Von nechtěl utíkat, oni milovali tuhle republiku a hlavně Prahu, tam vyrostli. Můj táta, můj strejda, to byli naturalizovaný Češi. My jsme všichni naturalizovaný Češi, my jsme jako, řeknu pravdu, že já ani jako romácky se moc necejtim. My jsme ani doma nemluvili romsky. Vůbec, kdepak! Na veřejnosti, doma, u nás se všude mluví česky. A v Německu nám nadávají ty Sintové: „No jo, český Siny – Lalare, Čecháčci!“ Protože my jsme žili

8 Josef Lagryn (1905–1996) „[...] On před válkou sloužil v Košicích u jízdního pluku dragounského, v roce 1938 byla mobilisace a pak je pustili domů a bydlel v Liberci, tam už byli Němci. Strejda věděl, že bude zle, tak tehdy přijel do Prahy za tátou, aby utekli pryč, ale oni tomu nevěřili, nešli, tak utekl jen se sestrou a se svojí ženou, zase na Slovensko, střední. Přidal se k partyzánům, působil v centru povstání [SNP], u Strečna ho Němci postřelili. Tak šla jeho žena prosit o pomoc k sedlákovi a ten ho v žebříňáku zahrabeného v seně vyvezl z obklíčení. Po válce přijel domů, bydleli v pohraničí, dokud nedošlo k té střelbě ve Varech. Pak utekl do Rakouska, kde žil celou dobu až do převratu. Von byl expert na housle, učil se ještě za Rakouska 5 let u mistra Vávry, jeho žena Weisová, rakouský Siny, to byli všechno houslaři. Nakonec strejda umřel u mě doma, když přijel ke mně na návštěvu, to byl rok 1996.“ Zapojení Romů prchajících před rasovou perzekucí do odboje nebylo nijak vzácné, TL zmiňuje také historiku o jiném Romovi–partyzánovi z okolí jeho rodiny, kterému více než dvakrát šlo skutečně o život. Je to Žanda Chadraba, synovec švagra otce TL. Sestra jeho otce, ta, která utekla s bratrem Josefem (někdejší dragounem) ještě před vypuknutím války na Slovensko, měla za muže jistého brusice jménem Chadraba. Jeho synovec byl právě zmíněný Žanda. Ten chtěl utéci z protektorátu za svým strýcem na Slovensko, ale u Uherského Hradiště jej chytili a uvěznil. Zde čekal na transport do Prahy na Pankrác, kde měl být popraven, při zadržení u něj totiž našli zbraň. Spolu s 9 dalšími lidmi se mu podařilo z vězení v Hradišti utéct, 7 z uprchlíků bylo na útěku zastřeleno, Žanda a dva Neromové úspěšně utekli na Slovensko. Na Slovensku Žanda vstoupil do partyzánské jednotky. U Čierneho Balogu byli její členové zajati a měli být pověšeni. Do rána je však vysvobodili jiní partyzáni. V květnu 1945 pak přijel Žanda do Prahy v tanku – se spolubojovníky – ruskými vojáky. Týden po příjezdu v kuse spal, lidé se ho prý báli vzbudit, protože měl v holinkách samopal. Zemřel údajně v roce 2011, do té doby bydlel v Brně na ulici Cejl.

Josef Lagryn (nar. 1905), bratr Tonyho otce,
30. léta, Košice(?) | Soukromá sbírka pamětníka

TL: [...] co ty Rusy postřílel, fotka důstojnická, u dra-
gounů, sloužil v Košicích u jízdního pluku. [...] zůstal
na Slovensku celou válku. Pak přešel k partyzá-
nům... Dožil se jednadvadesát roků. [...] On byl ex-
pert přes housle. Na metr na dva's mu ukázala
housle: „Otoč, ukaž mně hlavu!“ – řekl mistra [...].
A jeho otec, můj děda, byl vojenskéj policajt. Táta
mně vykládal, že sloužil za první světové války v Te-
rezíně, to byla pevnost vojenská, a že tam aj i jeden
čas bydleli celá rodina. A táta říkal: „To byla sranda,
vedl mýho strejdu pod bajonetem, jako [svýho] šva-
gra, ten utekl z vojny, zběh, tak von ho eskortoval do
věznice (*směje se*).“ A von říká: „Pusť mě, Willi!“ „Já
nemůžu, já tě tam musím dovést, mám děti, zavřou
mě.“ [...] 200 Rusů zajal můj děda, vyznamenanaj za
první světové války z ruské fronty, aj jeho bratr. [...] Ale
voni se sami vzdávali, ty Rusi, Rakušákům.

v městech, jo? My jsme nebyli na vesni-
cích. Praha, Liberec, Karlovy Vary – no
a tam byla jiná kultura. Tam nebyly
osady, brlohy ňáký, zemljanky, my to
neznáme. [...] Naši, když to viděli, když
po válce přijížděli ty slovenský Roma
z toho východu: „Ježišmarja, bubáci
jdou, strašáci!“, my jsme se jich štítili,
báli, opravdu. My jsme taky nebyli luxus, ale my jsme se jim vyhýbali. Pro nás
bylo potupa nebo hanba, kdyby s náma seděli u stolu. U nás existovaly zákony
romský, *prástipen*. Oni ani jeden nevíjou, co to je, nedržej *prástipen*. Čistota duše,
těla. Víš, my nesmíme bárs co sníst. Oni jedli bárs co, co gádžo vyhodil, zdechli-
ny. To naše ženský šly a ukradly radši slepice. My jsme jedli čistý věci. [...] My
jsme nejedli gója. Bože! To je u nás veliký tabu. Voni..., ani se nedivím, tam byla
velká bída. Oni neměli takovou šanci jak v Čechách, jako ve městech lidi, si ob-
starat potraviny. Dneska, když se nad tím zamyslím, nedivím se tomu. Protože
znám hodně taky tak zvaných degešů, co žerou, co chtěou, a ve skutečnosti jsou to
hodný lidi, dobrý, jo? A znám taky takový, co dodržujou tydlety mravy, cigánský
zásady, a jsou to kriplové. Já už dneska se nedívám, kdo co jí, ale kdo jak je, to
mě život naučil.

JH: *V kterém roce strýc postřílel ty Rusy?*

TL: Léto, čtyřicátýj osmej. „A kdo to byl?“ „Josef Lagryn.“ Tak přišli pro mojeho
tatu. On neřekl na bratra, byl ticho, ne? [...] No a tátu zavřeli a byl půl roku na
Pankráci. A největší sranda byla, říká: „Kluku, mě tam vezl policajt vlakem, kte-

rej v životě v Praze nebyl. A byl červenec srpen, krásně. A já jsem v Praze vyrost a já jsem ho vlastně vezl, kam máme jet do kriminálu. Tak jsem to bral oklikama, abych nejvíc vychutnal tu Prahu letní.“ Tak ho dali do vazby a ty se pak uzdravili, ty Rusi, a byla konfrontace. Ten říká: „To nebyl on, to byl jinej.“ Tak ho pustili.

[...] Pak máma od táty utekla. My jsme bydleli tady na Durdákové v Černých Polích [Brno], mně byly čtyři roky, tak čtyři a půl a pamatuju si, že byl Mikuláš a tenkrát prodávali takový mikulášský košťata pro děti a na tom byly zlatý figurky čokoládový. Máma mě s tím lechtala: „Vstávej, Toníku!“ tata byl v práci, „Vstávej!“ Já: „Co je?“ „Jedeme pryč.“ Zbalený kufry, věci, všechno – peníze, zlato, hadry a na vlak a do Čech. A na nádraží už druhý na nás čekal. Ona, jak chodila prodávat – hauzírovat, tak někde trefila na Sinty, jo? Ty Weinrichové, co byl Tonda Weinrich, tak s ním. To byl můj nevlastní fotr.⁹ [...] A teď se vandrovalo v těch padesátých letech, pohraniční města, statky. Když nás chytli policajti: „Práce, kde pracujete?“ Buď se tomu vyhli, a někdy nemohli, tak museli do práce. Tak vím, že jsme bydleli na statkách, máma dojila krávy, kydala hnůj, já jsem lítal s konvama, s trakačem, v kravíně, a (*přemýšlí*) s děckama, s gádžama, dohromady. Byli moc hodný tenkrát ty gádže. Jednou si pamatuju, ze Sokolova jsme přijeli, byli jsme noví osídlenci, lidi nás neznali, celá vesnice nás čekala na nádraží. To byla nějaká Jehličná, ta vesnice, tam jich bylo asi dvacet. To bylo po Němcích prázdný, oni byli rádi, že osidluje. A nesli nám ty batohy, ty kufry. A já si pamatuju, v létě to bylo a ještě mě nesli na rukách, moc hodný lidi byli ty gádže tenkrát, nemůžu říct. Málo, málokdy jsme se setkali s takovým nějakým ústrkem nebo co. To dneska je to jinačí. Tenkrát byli zlatý Čechové, opravdu, tak se to říkalo.

[...] A my jsme se dycky někam nastěhovali, pak se jim zdálo, že tam straší, tak zase utekli. [...] Horní Jiřetín, dostali jsme velikej barák po Němcích, hospodu a výrobnu salámů. A že táta s mámou byli v koncentráku, tak oni měli přednostní právo na všechno v tom pohraničí. No a tam se zjevovala [...] majitelka domu, Němka, kterou Rusi podřezali. [...] Tak hned jsme se stěhovali pryč. My jsme měli moc baráků v pohraničí. V Karlových Varech jsme dostali po Němcích vilu zařízenou, s nábytkem. Dneska je to lázeňské dům [...] na Sadové ulici. [...] Němci si nesměli vzít s sebou nějaký vzácný věci, peníze, zlato, to tam museli nechat, jenom s ranečkama odcházeli. A v Liberci byl takovej lágr pro tydle vystěhovalý Němce a vedle tekla řeka, Nisa, a voni, než by to měli odevzdat Čechům, tak přes ten plot házeli ty šperky a to zlato do té Nisy. Tak Romáci pak chodili – a hrábě a lovili tam šperky po těch Němcích.

9 K Tondovi čili Antonínovi Weinrichovi TL udává: „[...] Jich bylo asi dvanáct dětí. A starší jejich táta brousil, jmenoval se Schulz, oni byli zajímavá rodina. Oni byli bratři a sestry od jednoho táty a mámy a měli tři jména. Jedni byli Weinrich, druzí Richter a třetí Schulzové. A ve škole vždycky učitel nechtěl věřit, že jsou bratři. Weinrich byli po dědovi, Schulz byli po tátovi a Richter po mámě. Protože oni nebyli sezdáný ty rodiče. Málokdo – svatba. Co jsme gádže, abysme se tam ženili na radnici? To málokdo, proto sou ty jména tak přeházený.“ Dle TL se za války celá tato rodina Weinrichova ukrývala na středním Slovensku, v oblasti Zvolena, Liptovského Mikuláše, Ružomberoku. Ve stejné lokalitě se ukrývala údajně také sestra a bratr otce TL i jeho žena, viz pozn. č. 8.

[...] A potom se to trochu jako uvolnilo, tak voni zas koupili maringotku. A to jsme jezdili s celou jejich rodinou, to byli Hauerové (*vyslovuje Hauerové*) z Prahy, Krausové, Weinrichové, Schulzové, Richterové a jedna rodina veliká. [...] Kluci jsme spávali na zemi, 15 lidí na zemi, kabáty. Vzadu byly dvě postele, tam spali ty staří, na druhé straně zase na zemi na dekách. Já dneska ani nevím, jak jsme se tam vlezli všichni, pět šest metrů vůz. [...] A nejhorší to bylo v zimě, ze spoda táhlo, mrzlo, pod těma postelama, kde nebyly ty kabáty, tam byla jinovatka, takovej mráz, to bylo vidět – bílý. A já, se mnou nikdo nechtěl spávat, že jsem kopal. Tak já dycky na kraji, na konci, ráno jsem se [probudil] pod tou postelí a vlasy jsem měl přimrzlý k tý podlaze. A se divím, že nám to nic nedělalo, nikdo nebyl nemocnej, nachcípanej, jo? [...] Chodili jsme čorovat dřevo do lesů a bůhvíkam, aj gádžům jsme kradli dřevo, na nádraží pražce se řezaly. A každej musel mít ve voze kamna, bílý s červenejma růžema, to se dělalo ve Slaným.¹⁰ To byla pýcha, kdo to neměl, tak to byl... takovej zahozenec, že neměl ani na kamna. Tam když se zatopilo, tam bylo teplo, fajn. To byla výsada takových těch mladých kluků, děcek. Dřevo naštipat, donést a vodu, aby bylo na vaření. Starý chlapi se nestarali vo nic, ty jenom kralovali, obleky, klobouky a přišly ženský z hauzírky: „Ukaž, kolik? No, to mám ženu dobrou!“ A šli do hotelu, do kaváren.

[...] A teď vždycky někoho zavřeli z tý rodiny. Tá byla zavřená, tá byla zavřená za tu hauzírku, to bylo zakázaný. Hlad byl a bída, tak jsme chodili aj žebrat. A byla tam jedna, ta uměla dělat z toho krepovýho papíru ty růže do střelnice. Ta dycky udělala takovej malej bukétek na špejli a my jsme to chodili po barákách prodávat. Pamatuju si, tenkrát byly galoše, takový gumový boty, a to se nazouvalo do toho

Fasi (zleva) a jeho švagr Andrés,
bratr první ženy Tonyho otce,
30. léta, Praha | Soukromá sbírka pamětníka

TL: Táta šel v pětáctýřicátým z koncentráku po Praze a šel kolem krámu fotografie a venku kouřil ten majitel a dívá se na něho a říká: „Pane, nenechal jste se vy u mě fotit ještě za první republiky?“ Oni si byli [s bratrem Fasim] podobní, táta říká: „Já jsem se nenechal u vás nikdy fotit.“ [...] „No, myslím, že jo, podte se podívat!“, teď tam byla fotka jeho bráčky Fasiho. Tak na ni přišel, náhodně.

¹⁰ Foto kamen viz: Kozáková, Karolina. *Cesta životem v cikánském voze*. In: Horváthová, Jana (ed.). *Memoáry romských žen*. Brno 2004, s. 20.

s papučema a to jsem neměl, ty papuče, jenom ty gumový, punčocháče, plno sněhu. Nejdek, Karlovy Vary a teď jsme chodili zamrzlí: „Ne, nic nechceme!“ „Nechte nás aspoň vohřát, pantáto (*prošívě*).“ Tak, byli dobrý gádže: „Jo, podte dál.“ Tak jsme tam stáli, bezprizorný. „Kolik to stojí?“ Tři koruny. „Dej jim to, mámo, a namaž jim chleba!“ Tak gádži nám namazala chleba s máslem: „Ne abyste to vyhodili!“ A my hlady vytažený. Když jsme šli z toho baráku, tak jsme si říkali: „*Dikh*, ty gádžové, jak si žijou krásně, mají teplo, mají rádio, v teplých barákách a my mrzneme v těch vozech, svítíme petrolejem.“ Tak jsme si říkali: „Já bych taky chtěl žít tak jak gádžo.“ Kolikrát se koupila flaška sirupu, udělal se hrnek čaje, ten sirup se do toho nalil a pecen chleba. A to každé si ukrojil krajíček chleba a pecen byl pryč. [...] Kolikrát stáli takhle komedianti a my jsme záviděli těm dětem. Říkám: „Ty, on přijde domů, má tři chleby, a my jenom jeden, podívej se.“ A s náma jezdil takovej komediant, Áda Bryml, dost dětí měl. A zima byla, v Libni, a my tam u toho jeho vozu s jeho klukama a von: „Čávata, pojďte dovnitř, se ohřát do vozu s klukama.“ Já a ještě dva kluci vod nás, vod vozu. A vono tam něco vonělo, pěkný. „Mámo, vykdy ni jim tam, dej jim nachalovat, podívej, jak jsou hladový.“ No, tak vytáhla pekáč, tam maso, cibule na tým, vonělo sádlo, ukrojila nám chleba, my jsme jedli jak voteklí. Přijdeme k nám do vozu a teď: „Co jste tam jedli?“ „On nám tam dal, pekl tam maso.“ „Jaký maso pekl?“ „Voňavý, na tym cibule, česnek (*bouchne pěstí do stolů*).“ Utíkali tam dospělí: „Ty, co jsi dal těm děckám nachalovat, co jste pekli?“ „No džuklíka, psa.“ Hned ho zbili a my jsme byli vytažený na zemi, co jsme dostali. Vím, že jsem měl tak sedum vosum roků.

[...] Poprvé jsem šel do školy v Karlovejch Varech, potom v Teplé u Mariánských Lázní, to byl třiapadesátý rok [...]. No až to tam vychodili, vyhauzírovali, tak se zas muselo jet dál. Protože už tam nebylo kde prodávat, třeba tři čtyři dni, týden. [...] Tak třeba, tam jsme byli dva dni, nás dali do školy, zase jsme vodejli, tam jsme byli týden, tak do školy, tak na přeskáčku. [...] Já jsem chodil do jedenácti roků furt do první třídy, já jsem ju nikdy nedokončil. [...] A my jsme plakali, my jsme chtěli chodit do školy. [...] třeba když v padesátým sedmým umřel Zápotocký a zvolili toho Novotnýho a teďka hráli hymnu v amplióně, my jsme jako děcka stály u vozu a zdravily jsme jako pionýři, dělali jsme machry, že chodíme do školy a že jsme pionýři. No a my jsme dycky plakali, jak jsme viděli, že gádže jdou do školy a my nemohli. [...] Anebo jsme šli do školy a byli jsme samý vši. Přišla kontrola zdravotní a vyhnali nás ven, si pamatuju. Ženský zavřený, jo? Pro vodu se chodilo do potoka, do studny, žádná hygiena, akorát navenek vypadali pěkně, ale když spalo deset patnáct lidí v tom jedním voze, tak byli zavšivení, no (*hledá slova, přemýšlí*). Bylo to takový romantický, bylo to hezký, ale ne na dlouho. Na měsíc, na čtrnáct dní třeba. [...]

[...] Když se vždycky přijelo, tak se šlo nejdřív za předsedou národního výboru a že bysme tam chtěli stát. Když řekl ne, tak jsme museli vodjet. A jak jsme přijeli, postavili jsme vozy a už děcka, ta omladina na kolech, přijížděli: „A co

ste?“ „My jsme předvoj cirkusu Humberto!“ – jenom aby nám půjčili ty kola. My jsme kolo neměli, ne? Říkám: „Půjč mně to kolo, já tě nechám svézt na velbloudu.“ „Máte tam velbloudy?“ Říkám: „Aj slony a žirafy.“ – to jsme voblbovali ty kluky a jak mně půjčil kolo, už mě celej den neviděl. Bože, celej den jsem jezdil. V noci přijdu k vozu, tam nějaká máma s tím klukem, ten plakal, táta, moje máma, klacek – už jsem utíkal. Do rána jsem nešel domů. To jsme dělali furt. A furt jsme dostávali vejprask, za každou blbost.

JH: Jak jste se přemísťovali s maringotkama?

TL: Ze začátku jsme měli ke každému vozu dva koně. Potom ty koně prodali a tahali jsme se traktorama. Potom jsme už neměli ani traktory a jezdili jsme stopem. Dycky jsme stopli nákladák: „Hele, dáme ti padesát, sto [korun]. Jedeš tam? Vem nás tam!“ A tak jsme se dycky dostávali dál a dál, třeba von nás vypřáhl na křižovatce, protože jel inam, ty starší chlapi čekali, až stopli nákladák nějaký, kterej nás zapřáhl za peníze a zas nás vodvezl, kam jsme chtěli. Tak jsme jezdili celou dobu. A když jsme jeli daleko, tak to jsme se na nádraží naládovali na nákladní vagóny. Tak tam se naložily ty maringotky na ten vagón, zašpalkovalo se – takový hřebíky, dráty na boku z těch držáků, řetězy, šponováký, to se muselo upevnit pořádně. A tam nikdo nesměl bejt. Podle toho řádu drážníhoho, ale my jsme tam byli skovaní všichni. A teď my třeba čtyři pět dní v tom vagóně, v tom voze, jsme třeba jeli z Čech až na Moravu. Teď na každým větším nádraží to odpojovali, seřazovali, ty vagóny, šibovali, nevěděli, že jsou tam lidi. Teď to rozjeli, ten vagon, pustili ho, on do nějakýho narazil, kam měl bejt přivázanej. No a máma tajně vařila, tak kamna žhavý se vysypaly, málem shořel vůz, máma popálená na noze, jídlo vysypaný. Z toho jsem měl dycky hrůzu jako kluk, z toho vagónování. Ale co jsem měl rád, když jsme jeli v noci a když jsme spali na tým vagóně a furt jsme jeli, to se kolíbalo pěkně jak v kočárku. A nebo když přšlo a bubnovalo to do tej střechy plechové, to hned každěj usnul.

[...] Když nebyla ani koruna, tak jsme šli na nádraží, máma šla na dámskej záchod, chytala tam mladý holky – hádat. Udělala patnáct dvacet korun, šla do galanterie, koupila gumy do trenek, do tepláků, koupila kalóny [tkalouny, keprovku]. Prodala to, šla po barákách, udělala třeba sto, sto dvacet nebo sto padesát korun a metr látky stál čtyřicet korun, tak na oblek tři metry – sto dvacet. Koupila takový ty tmavomodrý s proužkem v partyovkách, [prodala to] za pět set, za šest set. [...] no a už měla na tři na čtyry [obleky]. A už to jelo zas tak dál. Když nebylo, tak se začínalo od toho nejmenšího zboží. [...] A *drab* dávali, čarovali. Já jsem chodil s mámou, mě tahala za ruky vždycky od vesnice k vesnici, a už jsem nemoh, tak na záda s taškou, přišli jsme do baráku a už jak mluvila, věděla, jestli je gádži vyčuraná nebo ne, co si může nebo nemůže dovolit. No tak špína z nehtů, vlas, sůl a měla slepičí lebkku, zabalila to do tý lebkky do papírku, udělala z toho kuličku [...] a tak všechno mluvila, jaký je tam neštěstí, toto tamto, tady to musíte

čtrnáct dnů skovat, nosit to pod paží, v noci pod hlavou, nikdo, ani manžel se to nesmí dovědět, jinak by kouzlo pominulo. Po čtrnácti dnech to hodíte do kamen, spálí se celý vaše neštěstí, rodiny i toho baráku. [...] A oni už věděli, ty znaky byly. Někde nebyly, pokaždý jsme na ty znaky netrefili. [...] Třeba se vzala cihla nebo skřidlice jako, aby to čmáralo, udělali se znaky pro ty, co pojedou za nima. Nebo na ploty se dal znak: tady nemaj děti, tady bylo úmrtí, tady je rozvod, tady bylo neštěstí. A ženská, která šla po nich do toho baráku hádat tej gadži z tý ruky, tak už věděla. [...] To byly fligny cigánský. Jak by přežili? Moc jsme takhle prorajzovali. No, když mámu zavřeli, tak byla bída. [...] Nejradši jsem měl, když třeba řekla: „Pojď, jedeme na týden na čtrnáct dní ven.“ Jsme jezdili vlakama, po městech, spávali jsme na hotelech, hauzírovali jsme. Musely bejt voblečený, aby nestrážily, hauzírašky, ty nákupní velký tašky kožené. Kabáty, kožichy, klobouky, rukavice...

JH: *To vás jezdilo víc?*

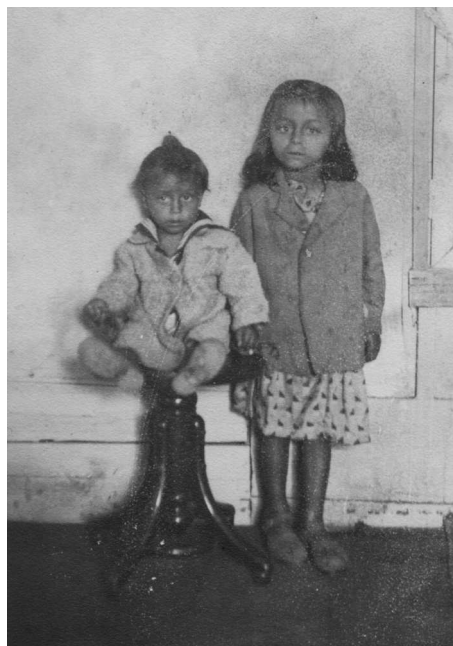
TL: Třeba dvě tři holky, pět ženskéjch a máma mě neměla kam dat, tak jsem jezdil s nima. Já jsem si užíval na hotelech šlehačky, dorty a zákusky a... jednou, si pamatuju, v Liberci, to bylo ještě všechno na lístky a byly šatovky, ty lístky. A voni šly kupovat látky do obchodáku a já jsem nějak šel za pult, malinkej jsem byl, a donesl jsem celou krabici těch lístků, co voni vodkládali za látky. Já nevěděl, co to je. Jsem myslel nějaký známky, papírky, ne? A donesl jsem to těm ženským, ty mě líbaly, do vzduchu mě házely, že mohly nakoupit látky na kšeft. [...] Dortu mně koupily velikou, tá mně koupila námořnickej voblek, tá boty. A máma říká: „Tys byl malinkej, pamatuješ, a užs čóroval.“ A já říkám: „*Dikh*, teď jsu velikej, nikdy bych nic nevzal, to mám strach, bych si myslel, že se na mě dívá celej svět, nebo někam vlézt, to já bych umřel vod strachu. Vlézt do baráku, krást, nebo do auta, to si neumím představit, jak někdo...“ [...] Já nevstoupím do šaliny bez lístku, já se propadám hanbou.

JH: *Kolik ti bylo tehdy roků?*

Čtyři pět, tak, blbý děcko. [...] A tak jsme všelijak vandrovali a pak mámu chytli, v Tanvaldě. My jsme tam stáli a koupali jsme se v řece. Samý korále jsme nacházeli. Tam bylo dno posetý místo písku kamenama broušenýma z těch fabrik, z tý bižuterky. Tam toho bylo! A vím, že přišli policajti a vzali ju do auta. Máma mně říká: „Toníčku, neboj se, já se vrátím.“ A tři roky, odvezli ju do Želiezovec, na Slovensku. Pracovní komando. [...] Zavřeli ju za to hauzírování. To byla šmelina, černej obchod. Ona v životě nic neudělala, ona buď ukradla nějakou slepici nebo tu hauzíрку. Vodseděla si celkem asi –, asi osum let, dvakrát po třech a dva roky [...] (*tišeji*) naše ženský některý aj dvacet, dvadvacet roků měly za sebou odsezených. [...] Podomní obchod, co dneska je normálně běžná věc, že jo? Na živnosták můžete jít prodávat, ale tenkrát se to stíhalo.

[...] Jeho [Weinrichův – otčímův] otec, Josef Schulz, byl brusič. [...] My jsme jako děcka po barákách: „Brousíme nůžky, nože, sekáčky na maso, masomlejny, kávomlejny!“, [...] tak gádži třeba dala, přišli jsme k vozům: „Dědo, nabrus.“ [...] Teď to nabrousil: „Kolik máme říct, že to stojí?“ „Řeknite dvě koruny za nůžky, za nože.“ A my: „Pět korun, šest korun!“ ne? A to bylo pro nás, do kina na bonbóny, my jsme rádi chodili brousit, žebrat po broušení, ne? [...] Když jsme nevyžebřali, tak jsme si vydělali.

[...] A přijeli jsme do Berouna, to byl ten padesátý osmý rok¹¹, když dělali ty soupisy. [...] Tenkrát jsme tomu nerozuměli. Až s odstupem času člověk na to přišel, co to bylo. [...] Tam jsme stáli u splavu, Beroun Závodí. Tam jsem chodil do školy. A přijeli policajti, měli větriesku, tu skříňovou, sundali nám kola, dali to na špalky, [...] voni měli nářadí na to, všechno, v té větriesce, to byla taková dílna nějaká, nebo co tam měli. A museli jít kluci, co už měli občanky, na oddělení. A tam dostali to razítko. [...] A vod tej doby jsou v tom Berouně ty Weinrichové. Tam jich můžete najít.

Nevlastní sestry Tonyho Lagryna, které nepřežily Osvětim, 1941/1942, Praha | Soukromá sbírka pamětníka

Tony znal od otce pouze jejich přezdívky: Touna a Zina, jméno mladší z nich je uvedeno v seznamech z CT Lety – Marie, druhá se neobjevuje v seznamech ani z Letů ani z Osvětimi, o její existenci svědčí již jen tato fotografie.

JH: *Opravdu?*

TL: Jasný, oni jsou tam padesát let, vždyť jich tam každý zná. [...] Tak potom jsem je neviděl veliký roky. Jsem musel do Prahy, přijeli v medákách, térovali tam u Svazu Romů v Névodromu střechy, v Praze, milióny (*důrazně*), milióny (*ještě důrazněji*) měli! Já jsem si tak vybavil, jak na ně máma chodila [hauzírovala pro ně], jak je žrali vši, jak jsme spávali pod tím vozem. Pak jsem viděl, takový frajeři. To Tonda byl ři-

¹¹ Dle zákona č. 74 Sb. o trvalém usídlení kočujících osob ze dne 11. 11. 1958 byl termín soupisu kočovných osob stanoven na 3. – 6. 2. 1959, kdy jej také národní výbory (NV) za asistence příslušníků VB realizovaly. TL na vrocení události trvá; od 15. do 28. 9. 1958 provedly místní NV ve spolupráci s VB předběžný soupis všech kočovníků nad 15 let. Zmiňuje se i odebrání koní a znemožnění dalšího pohybu. Viz: Pavelčíková, Nina. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Praha 2004, s. 62, aj.

ditel Névodromu¹², no. [...] On už tenkrát, ještě než ho zavřeli, dycky říkal: „Můj sen je, abysme se všichni dali dohromady, abysme byli jak jeden národ.“ To dycky ještě u vozu vykládal. Říká: „To je naše neštěstí, že my jsme tak rozházený a nedržíme se jako národ.“ To byl jeho sen. [...] No trochu se mu to jako splnilo, ale...

JH: Na čem tak zbohatli?

TL: No na těch Svazech Romů. Měli povolení, térovali střechy, izolovali. [...] Přidružená výroba – [...] organizace ti dala povolení, že smíš pod její hlavičkou provádět tu práci [...], organizace brala třeba 30 % a 70 % bylo tobě. Tak když's udělala fakturu na sto tisíc, měla jsi sedumdesát tisíc, za to jsi koupila barák, za komunistů, v té době.

[...] No a tátu jsem neznal. Měl jsem povědomí, jsem si pamatoval, když jsme bydleli na Kopečné [Brno] ještě, když šel masopustní průvod, masky a já jsem před nima utíkal strachy. A vlezl jsem do baráku, za vokno a voni na to vokno, ty masky. Tak jsem si pamatoval tátu, že tam někde jsem bydlel s tátou.¹³ [...] A tendleten starej Schulz, můj nevlastní děda, vždycky když měl na mě zlost, tak mně začal nadávat: „Ty bubáku, ty strašáku, ty dalemoráku strašáckej!“ No, to jsou ty dupkoši. A byl tam ten starej Hauer, od toho Očky, toho harmonikáře,¹⁴ táta, a on se mě jako zastal: „On není žádněj strašák, dalemorák, on je z lepšího rodu, než jseš ty! Já znám jeho táty.“ Tak říkám: „Strejdo, vy jste znal máho tátu?“ „Dyť jsem s ním v Praze rostl, čoveče! Spolu jsme hrávali po kavárnách, po barech. Tvůj táta bydlí v Brně, [...] mám adresu na jeho švagra, Frantu Chadrabu, brusiče.“ Tak jsem šel za tou paní do tý kanceláře¹⁵, ona mi napsala dopis na tátovýho švagra do Brna a asi do týdne přišel dopis už aj i s adresou tátovou: Peckařská 13. [...] Pamatuju se, že bylo patnáctýho devátý, osmapadesátý rok, v ne-

12 Névodrom bylo hospodářské účelové zařízení Svazu Cikánů-Romů, jeho zřizovací listina se datuje k 24. 3. 1970, ale už 11. 3. 1970 existovalo v krajích osm závodů Névodromu. Posláním mělo být pomoci Romům najít pracovní uplatnění, ale právě v těchto zařízeních docházelo k přehmatům ekonomické povahy, které byly i terčem kritiky. Pozice Névodromu „se zhoršila na podzim 1971, kdy emigroval jeden z představitelů Névodromu v Praze“ (jde o zmíněného Antonína Weinricha). Viz: Lhotka, Petr. Svaz Cikánů-Romů 1969–73. In: *Svaz Cikánů-Romů 1969–73. Doprovodná publikace k výstavě MRK*. Brno 2009, s. 13–15. Brněnský Névodrom viz: Benčáková, Hana. Krajský výbor SCR v Brně v letech 1969–1973. Bakalářská práce. FF MU, Historický ústav, Brno 2008, od s. 38.

13 Matka od otce tajně utekla z jejich společného brněnského bytu spolu s Tonym, když mu byly asi čtyři roky (viz str. 112). Od té doby až do svých 11 let TL otce nikdy neviděl.

14 Rudolf Hauer, tzv. Slepáček nebo taky Očko, měl přivířené jedno oko, vyhlášený harmonikář a interpret staropražských písní konce 20. století, viz např.: <http://www.youtube.com/watch?v=m4voOYm5Z0c>. RH byl životním partnerem Tonyho sestřence z otcovy strany, Jany Marhoulové, která byla dcerou Fasiho (viz pozn. č. 36, 37).

15 V roce 1958 při stání v Berouně se Tony seznámil s úřednicí z „kanceláře“, kolem jejíhož okna chodil domů k vozům. Ta si chlapce oblíbila a dokonce jej chtěla adoptovat. Podobně jako rodina Zelinkova – otec předseda národního výboru, matka ředitelka školy, kterou Tony navštěvoval. Chodil si k nim psát úkoly, jezdil s nimi „do Prahy na estrádu do PKO“ [Park kultury a oddechu Julia Fučíka, současné Výstaviště v Praze 7 Holešovicích], koupili mu kolo a jiné dárky, měli v úmyslu Tonyho adoptovat. Právě v době, kdy tyto rodiny o adopci uvažovaly, se podařilo najít Tonyho otce, který neměl o synovi mnoho let žádné zprávy.

děli a já jsem byl v kulturním středisku na nádraží v Berouně. Tam nám dávali programy televize, tak tam jsme chodili. A v tom přiběhli kluci od vozu: „Tondo, dělej, pod' k vozu, přišel tvůj táta!“ A teď já jsem byl šokovanej, já jsem chtěl a nechtěl jít, jsem měl strach, ne? [...] Táta seděl ve voze, jak mě viděl, plakal, hned sundal a dal mně hodinky na ruku. Jedenáctiletý soplák, už jsem měl hodinky. Pojď, pojď, jedeme pryč, tady nebudeš! Věci tady nech, já ti koupím! Tak jsme jeli vlakem, přijeli jsme do Brna ráno nějak ve čtyři hodiny, šli jsme do bytu, širokánská ložnice, pérovací matrace, já jsem si myslel, že su v nebi. Já jsem furt spal na zemi na kabátech, jéžíš. Ráno šel táta do obchodu, nakoupil mně oblečení, ostříhat mě nechť. A teď sousedi na Kopečné: „Pane Lagryn, co to máte za chlapečka?“ „To je můj syn.“ A všude mě brával, já jsem nemoh sám jít, všude mezi starýma lidima jsem byl, já jsem neměl kamarády, nic. Přihlásil mě do školy, na Hybešové. Ty viděli, že mám jedenáct roků, tak mě dali do třetí třídy. No kde já jsem to ovládal. Asi za měsíc jsem byl v druhé třídě. Tak jsem šel dólu místo nahoru, no... a já jsem byl zvyklej mluvit česky a voni dycky ty děcka se mi [posmívaly], že to natahuju jako Pražák: „Sundej toho pavoukáá, ať se na mě nekoukáá.“ Já jednomu prásk facku, byly mladší ode mě ty děti, a zrovna učitelka se... [dívá]. Trojka z chování, teď mě ukazovali po třídách na výstrahu, já jsem tomu furt nerozuměl, ne? [...] Co na mě chtěou vidět? Do tej třídy, do tej, do tej, do tej... „Ty, máš průšvih!“ Já nevěděl, co to je, my jsme žili v průšvihách celej život. Když jsme stáli, do večera jsme měli průšvihy, ne? Mně to furt nepřišlo, že dělám něco špatnýho, jo? My jsme tak byli zvyklí žít, říkám: „Co to je průšvih?“ Táta musel přijít, k psychiatrovi se mnou, jesli jsu blbej nebo grázl nebo co. Říká: „No, a teď tě dají do polepšovny, uvidíš. Tak tam nedělej moc chytrýho a opakuj, co ti řeknou, vobráceně.“ Tak jsem mluvil vobráceně a skončil jsem ve zvláštní škole tady na Příční 16, jo? (*smích*). A tam chodili všechny Romáci z Brna (*smích*).

Kirša Klimtová, otcova sestřenice (zleva),
Anna Lagrynová, řeč. Muchola, otcova sestra,
později provdaná za brusiče Frantu Chadrabu
z Brna, 20.–30. léta, Praha |
Soukromá sbírka pamětníka

TL: [...] tak se to dřív nosilo, dlouhý hedvábný sukně, všechny ženský vod nás, a tady ty esička, si dělaly, es, to bylo typický sintovský, to si takle naslinili a točily [úprava vlasů]. Ještě v padesátých letech aj moje máma si dělala esa, esička. To byl typickej znak českých Romů a Sintů.

[...] Táta v Brně pořád pracoval, ve sběru dělal patnáct roků [...], pak bral dvě stě deset korun důchod a dali ho dělat na policii na Příční, že nebyl v životě trestanej a že byl politickej vězeň¹⁶ tak ho dali dělat na tu policii takovýho domovníka. Příční a tady Bratislavská, ty chodníky zametával, ten dvůr a tam taky. Šel ráno v šest, v osm byl doma, dvě hodiny dělal. Brával za to sto padesát korun. [...] Takže měl táta nějak kolem ani ne pěti set. A pamatuju si, že jsme chodili, na pátým nástupišti [na hlavním nádraží] je jídelna, ještě dodnes tam je, čtyři deset stál oběd, komplet oběd, takže my jsme měli na den deset korun. To tak šlo roky... To byla bída. Pak přišla máma z kriminálu, šedesát jedna nějak, no a přijela pro mě, že se odstěhovali do Ružomberka na Slovensku s vozama, jo? [...] Víím, že mně dala peníze a říká: „Prijed' tam za mnou.“ No a já..., mně už se nechtělo do školy. [...] začali jsme chodit na Petrov¹⁷, do partyje, kluci, holky, kytary, rakenroly, takový. Romáci, tady vodsad' kluci.

JH: *To už slovenští Romové?*

TL: Jó. Se mnou chodili do školy, tam jsem měl ty kamarády, bratry jsem neměl, tak mě to furt táhlo někam mezi kamoše, do partyje. Byl jsem zvyklej od vozu, teď to už nebylo, tady jsem byl s tátou furt sám, mezi starýma lidima, gádžama. V parkách a bytech, mudrlanti, co bylo za Rakouska, za první republiky, jak to bylo za války... Furt jsem poslouchal jenom to a žádný hraní, veselost jako pro děcko. Když jsem někam šel, každý ráno jsem musel vzít konvičku, utíkat na pátý nástupiště pro kafe bílý, housky, máslo, donést tátovi, teprve jsem moh do školy, v zimě v létě. [...] A táta trpěl, měl žlučnickový záchvaty a kolikrát ležel aj tři čtyři dni na posteli. V bolestech. „Kluku, vem tašku, napiš si to (*klepne prstem o stůl*). Koupíš cibuli, sádlo, kup brambory, koupíš maso nebo párek, toto...“ A já jsem stál se starýma ženskejma ve frontě u řezníka, v zelenině, nakupoval jsem. Pak jsem přišel domů a on z postele: „Nakrájej tu cibulku, dej to na sádlo...“, on mi radil a já jsem vařil a dneska umím vařit bárs co, už vod třinácti roků. Nikdo neměl nám pomoci, nikdo tady nebyl, jeho bratr, ten co ty Rusy postřílel, byl v Rakousku, ten sem nemoh, všichni zahynuli.

JH: *Jak dlouho jsi chodil do zvláštní školy v Brně na Příční?*

TL: [...] Tři roky, do patnácti, pátou jsem nedojel, v září jsem nastoupil a v říjnu jsem se tam už neukázal. Věčně jsem byl na Petrově nebo s klukama na čundru, táta mě furt

16 Dle Osvědčení č. 255/1946 účastníka národního boje za osvobození byli i z rasových důvodů za války věznění Romové klasifikováni jako „českoslovenští političtí vězni“. Mezi takové patřil ten, „kdo byl v době mezi 15. březnem 1939 a 4. květnem 1945 omezen na osobní svobodě vězněním, internováním, odvečením nebo jinak pro protifašistickou bojovou nebo politickou činnost směřující přímo proti nacistickým nebo fašistickým okupantům, jejich pomahačům nebo zrádcům národa českého nebo slovenského nebo z důvodů persekuce politické, národní, rasové nebo náboženské, trvalo-li omezení osobní svobody alespoň 3 měsíce, nebo sice dobu kratší, utrpěl-li však újmu na zdraví nebo na těle vážnějšího rázu nebo zemřel následkem omezení osobní svobody, [...]“. Zákon č. 255/1946 Sb. §2, bod 5.

17 Brněnská dominant, katedrála sv. Petra a Pavla, pod ní se nachází park, v němž se i dnes schází mládež.

naháněl, tady Medlov, Hrušovany. Na kole mě hledal všude. [...] A pak mě tam táta našel, tak jsem musel domů a do školy. Pak byla nějaká důtka nebo co a já jsem už do té školy nešel a utekl jsem na vlak do Ružomberka za mámou, na Slovensko. Ale že jsem nevěděl, kde to je, místo do Ružomberka jsem jel do Rožomberka. [...] Ona mně psala, že stojí s vozama u Váhu. Já jsem přijel tam do tech jižních Čech a ptám se: „Kde je Váh?“ Gádži: „Jakej Váh, vodkaď seš?“ „No tady má bejt Váh a tady stojej s vozama Cigáni.“ A pak jde nádražák: „Ty, nemyslíš ten Ružomberok? Tam je Váh, to je na Slovensku, tady jsi v Čechách.“ [...] Tak jsem dojel do toho Ružomberka, před Velikonocema. Tam jsem zůstal s mámou, život na tom Slovensku byl něco jinýho. [...] Tam to bylo lehčí všechno, volnější. [...] Rok šedesát jedna šedesát dva.

[...] A teď máma šla hauzírovat, [...] u Čadce ju chytli a zavřeli ju do Ilavy. Asi jedenáct set korun mně dala takhle do ruky, když ju brali: „Neboj se, já se vrátím!“ Hm. To bych chtěl ještě říct, ona celou dobu tady žila pod falešným jménem, to jsem ani já nevěděl. Hloupí Cigáni. Vona, že byla narozená v Německu a po válce ty Němce vyhazovali ven, tak myslela, že ju taky vyhoděj, a strejda, co byl v Rakousku, říká, když byla ještě s tátou: „Já jsem znal jednu romňi, ona zahynula v koncentráku, je ze Zlonic, okres Kladno, tam si na matriku napíšeš o ten rodný list.“ Tak máma byla Anežka Laubingerová¹⁸ a já byl Laubinger. [...]

Tony s matkou, 1961, Brno | Soukromá sbírka pamětníka

TL: [...] máma, když přišla ze Želiezovec po třech rokách, tak mě vzala za ucho: „Pod se fotit!“ Já jsem nechtěl, já jsem plakal... To je jediná fotka, co mám s mámou. JH: S kým to bylo lepší, s tátou nebo s mámou? TL: Tak s maminkou jsem měl větší svobodu, táta byl na mě moc přísněj, ten mě nepouštěl ani ven, furt s ním. S mámou byl veselejší život, máma hauzírovala, ta mě zahrnula vším, jsem byl jedináček. Táta byl chudej důchodce, ten neměl na to, to jsme strádali, jo? [...] já jsem celej můj život takto pendloval, táta-máma, on usazenej, v Brně pracoval.

18 V seznamech romských vězňů z protektorátu v cikánském táboře (CT) v Osvětimi II (Osvětim II-Březinka) jsou pod příjmením Laubingerová uvedeny tyto ženy: Marie, nar. 15. 9. 1922 (Schlebig), Z 9439, příjezd do Osvětimi II 31. 8. 1943; Regina, nar. 14. 4. 1920 (Louka u Litvínova), Z 8121, příjezd do Osvětimi II 7. 5. 1943 (transport z CT Lety – v seznamech odtud uvedena pod č. 329). Jiné jméno může souviset s typickým užíváním přezdívek a krycích jmen u Romů (k falešným/krycím jménům viz i níže, druhá část rozhovoru). Viz Nečas, Ctibor. *Aušvicate hi khér báro. Čeští vězňové cikánského tábora v Osvětimi II-Březince*. Brno 1992; a tentýž: *Andr'oda taboris. Vězňové protektorátních cikánských táborů v letech 1942–1943*. Brno 1987. K otázce, zda bylo možné, aby s odsunem Němců byli od nás odsouváni i Sintové, TL uvádí: „Ne, to ne. Kdo se do něčeho nepletl, tak takový Němce neodsouvali. Spousta jich zde zůstala, my jsme v tom pohraničí je pak měli za sousedy.“

A Cikánka zatím žila v Liberci, ta druhá. [...] Máma kolikrát říkala: „Já se tak nejmenuju, Toničku, já mám jiný jméno.“ Já jsem tomu nevěnoval pozornost. A teď, jak ju zavřeli, v tý Čadci, tak jeden dva roky za ty látky. A vona tam v tej vazbě řekla, že to není vona, že ona se jmenuje tak a tak. Tak to zisťovali, zisťovali, hm, tak jí dali rok navíc. Dostala tři a přišla domů a už byla Ilona Maria Steinbach a národnost německá. To jméno taky bylo špatně, byla Ilona Maria Hauerová, tak byla křtěná, bába byla Hauerová, děda Landsberger, ale správně Kraus. [...] Pak pro mě přišli policajti k vozu: „Pojď, tu nemůžeš sám takto bývat.“ A šli jsme do Mikuláše, tam byl okres, k soudu, na sociálku. Ty, co tam s náma stáli, všichni vodjeli do Čech, do Olomouce, do Opavy a sem (*na Moravu*). Maringotky prodali. A mě nechťeli vzít, protože já jsem neměl ještě vobčanku. Tu naši maringotku jsem rozbil sekerou. To byl asi třiašedesátej rok.

Soud určil Tonymu ústavní výchovu. On však díky své fyzické výbavě i 15 letům věku za dramatických okolností utekl před touto hrozbou přes slovenské hory až do Brna. Vrátil se k otci a jistý čas si ještě užíval volnosti s kamarády. Než jednoho z nich nic netuše doprovodil pro nový občanský průkaz na SNB, kde byl jako hledaná osoba zadržen a umístěn do Diagnostického ústavu v Brně, na Veslařské ulici 246. Po půl roce byl převezen do jiného podobného zařízení, vlastně polepšovny či pastáku pro mladistvé v Novém Jičíně¹⁹, kde „si odseděl“ 2 roky až do své plnoletosti.

JH: Co to bylo? Polepšovna?

TL: Polepšovna, domov, diagnosták, domov mládeže bylo napsáno. Samotky, vejprask, pochodáky, tresty, dřina, z práce do práce. Domů jsem se dostal dvakrát za rok na Velikonoce, na Vánoce [...]. Mě pustili, jsem byl nejšťastnější člověk, pták. Jsem začal znovu létat, ne? Osumnácti roků mně bylo. Tady všude bigbitový kapely, zábavy, „čaje“, holky, Amerika tady byla, šedesátej pátej [rok]. *Po propuštění z ústavu začal Tony žít v rodině své dívky Zdeny Gajdošové. [...] tady slovenský Roma od Levic, Brňáčka, já už jsem znal její bratry z ulice, z party, na Petrov jsme chodili, pak byl se mnou ten jeden v domově. Brzy se jim narodilo první dítě – syn Antonín (1966), později ještě dcera Andrea (1975). Po okupaci sovětských vojsk, v zimě roku 1968, však odjel Tony společně s matkou do Německa, kde se vůbec poprvé setkal se svou širší rodinou z matčiny strany.*²⁰

[...] Jsem byl jak v jirákovém vidění. [...] Tam jsem koukal do každého výkladu půl hodiny, oni mě hledali, na mě furt pískali už: „Kde seš, pod' už!“ [...] Já jsem tam přišel, četl jsem si knížku – „To je študák!“ oni na mě. „Nás voblbuješ, ne?“ „Přečti to, jak se to jmenuje, to město?“ No, tak já jsem četl. „Ty, on umí číst!“ [...] začali mi říkat Študent a já měl pět tříd zvláštní školy. Já jsem byl pro-

¹⁹ Viz také Lagryn, Tony. Jak mě vzali do domova. In: *Romano džaniben*, 4/1994, s. 48–50.

V Novém Jičíně funguje ústav stále, viz: http://www.vunj.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=1&Itemid=2.

²⁰ Viz pozn. č. 6.

fesor (*smích*), nebezpečnej. [...] Teď oni se všichni vo mě hádali, abych s nima jezdil hauzírovat. „Ukaž české pas, gádže všechno kupujou,“ oni nás tam litovali. V šedesátým osmým lidi nám to brali z ruky, jak viděli Českoslováci, ne? A okupace a to... [...] A zůstal jsem tam do šedesátýho devátýho. Pak mně bylo smutno za Československou republikou, zapadlej vlastenec, tak jsem sedl na vlak, všechno jsem tam nechal, aj mámu a jel jsem domů. Tá [Zdena] za mnou nechtěla jet, tak jsem se vrátil kvůli děckám, pak to stejně vzala voda, tu rodinu. [...] Přijel jsem do Chebu, málem jsem políbil zem a hned mě tam brali a sepsali se mnou protokol. Potom si mě po nějakým čase zavolali na Leninovou,²¹ sebrali mně pas a dostal jsem paragraf 109, opuštění republiky. Čtrnáct nebo šestnáct roků jsem pas nedostal, jako navrátilce.

Matčini rodiče Házu a Ála, 1960, Německo |
Soukromá sbírka pamětníka

TL: [...] [máma] rodiče neviděla vod tej doby, co šla do koncentráku. Všichni zůstali v Německu, voni o sobě ani nevěděli, [...] mysleli, že zahynula [první setkání s rodiči – 1966, Karlovy Vary]. [...] No tak voni poslali telegram, že přijedou a maminka moje dvě noci nespala, furt čekala. Naráz na ulici bouchly dveře od auta. Jsme bydleli v prvním poschodí, máma začala ječet a utíkala na okno. Kdybysme ju nechytli, tak by vyskočila ven. A babička vystoupila z auta a jak ju viděla na tým okně, hned omdlela, to bylo tenkrát divoký. Celý noci jsme nespali, povídali do rána. [...] V koupelně si ustlali do vany: „My nejdem na hotel, my jsme vás neviděli veliký roky, co pudeme od vás?“

JH: *Ale tys jel do Německa legálně, ne?*

TL: No, na čtyři dni na pohřeb strejdovi, co se zabil v autě, nejmladší brácha máminej. Zůstal jsem skoro jedenáct měsíců. Děda nám roztrhal papíry – doložky, že už zpátky nepojedeme, to nás radši zastřelí [...]. Po návratu z Německa měsíce jsem nedělal, jsem prodal asi tři nebo čtyři tisíce marek, máma mi dala dva nebo tři náramky, zlatý prsteny, to jsem prodal – narušování devizovýho hospodářství. Teď ty marky, někdo mě udal, dostal jsem dva roky. Prokurátor se mi odvolal, tak mi dali půl roku navíc, dostal jsem třicet měsíců. A přišel jsem domů a v mým bytě bydlel jinej frajer s mojí ženou. Pozdějc jsem zůstal s tou Božkou. *Božena Horváthová, mimořádně krásná žena z rodiny v Brně dlouhodobě usdlých slovenských Romů se stala Tonyho druhou životní partnerkou. Mají spolu tři dnes již*

²¹ V Brně na ulici Leninova 46 (nyní Kounicova 24) sídlila tehdy Krajská správa SNB (Sbor národní bezpečnosti), nyní zde sídlí Krajské ředitelství policie Jihomoravského kraje.

dospělé děti: Reného (1977), Gabrielu (1978) a Tomáše (1984). Každý koukal, stará Berousková, Amerika²², přišla: „Kde jsi vzal tak krásnou ženskou?“ Já, alimentář (*směje se zajímavě, náhle ztichne*). Ale tam jsem to zase já pokazil, to se nedá napravit. Mě bolí srdce furt za tím. Děti mám, vnuky mám, každý den na to myslím, že nejsou s vnukama, jako děda s bábou, jak má být. V roce 1998 Božena vyhodila Tonyho z bytu, pět let neměl kde bydlet. Tehdy odkoupil z Muzea romské kultury vyřazenou historickou maringotku, v níž chtěl přebývat, ale někdo mu ji odcizil.

V prvním výkonu trestu si Tony zadělal i na druhý trest odnětí svobody, to když se zastal šikanovaného staršího spoluvězně a dostal se do sporu s původcem šikany:

Chyt mě pod krk a praštil se mnou vo železnou postel, [...] „No, to by tak scházelo, aby mně nějaká zkurvená hadica rozkazovala!“ Tak v kriminále říkali Romům, bakeliťáky, brikeťáky, hadice černý. Jak tohle řekl, mně se zatemnilo v očích, já celou dobu jsem neměl jedinej kázeňskej trest, dva měsíce do výstupu. Jsem viděl jenom jeho hubu a bil, bil, [zůstal ležet] na zemi v krvi [...]. Mě na díru, na samotku, vejprask bachaři pendrekama, že jsem lítal vzduchem. [...] A dali mně pět měsíců za to.

[...] Ještě jednou jsem byl zavřenej. [...] To bylo v těch Varech [rok 1978], jak jsem dělal v tý porcelánce, u mámy jsem bydlel v Nové Roli. Přijeli jsme do Brna a tady jsme hráli fotbal na Radlasu a něco jsem měl s kolenem, nemoh jsem chodit, meniskus nebo co, a šel jsem do Úrazovky, to bylo v neděli. Vystavila mně neschoopenku: „A v pátek přijďte na kontrolu“. V tu neděli eště jsme odjeli do Varů zpátky domů a teď v pátek jsem měl jít na kontrolu a já říkám: „Já na to kašlu [...]“. A bráchanec dělal na hotelu. A to bylo psaný strojem, já říkám: „Bakro, není tady psací stroj? Dopište mně to.“ Tak na recepci gádži říká: „Dopiš mu tam datum, jo?“ Tak to ukončili a já jsem šel dělat. Za dva týdny přijde vedoucí: „Máte jít do kanceláře (*šep-tá*).“ [...] Tam v civilu, kriminální policie: „Máte průser, pane Lagryn. [...] Vy jste se

22 Berta Berousková, roz. Richterová, řečená Amerika, nar. 27. 10. 1928 (Prostějov), v seznámech CT Lety uvedena pod č. 181, propuštěna 27. 5. 1943. I po válce žila kočovně, setkávala se s Tonym na cestách. Její sestra Barbora, nar. 18. 3. 1926 (Pukanec), vězněna v CT Lety (č. 181) i v CT v Osvětimi II (Z 5370). Po Únoru 1948 Barbora emigrovala do Německa, kde žila s bratrem Tonyho matky, jemuž se říkalo Mia. (Viz pozn. č. 18: Nečas, Brno 1987, 1992.) Rozhovory s Bertou Berouskovou, viz Muzeum romské kultury (MRK): A 25/95 (rok 1989, 1990), A 8/2003, A 4/2004, A 35/2004/1, 2.

Někteří z Tonyho sintsých příbuzných a přátel emigrovali do Německa buď hned po válce, nebo v roce 1948. Rodina jeho matky v Německu žila po celou dobu, tedy za války i po ní, viz pozn. č. 6. Tonyho matka měla německou národnost a po únoru 1948 kvůli změně režimu chtěla emigrovat do Německa za zbytkem své rodiny. K tomu TL: „Báli se komunismu [Sintové]: ‚Přijde Rus, bude vládnout tvrdou rukou, s pendrekama.‘ Tak utíkali. My taky, moje máma s ostatníma už byli za Chebem, v Chebu ještě udělali zábavu, pak je převaděči převedli aj s koňama a s vozama, já jsem byl malej, máma mě měla na rukách, roční děcko, ale otec nechtěl jít pryč, tak ju zahnali [ostatní Sintové] nazpět: ‚Běž, tam máš muža!‘“ Tonyho otec k odchodu do Německa nesvolil – pro svoji zkušenost s nacismem nechtěl žít v Německu. Tony dnes lituje, že v roce 1969 nepřešel stesk po domově a v Německu sám nezůstal. Tonyho matka v roce 1981 požádala o vystěhování do Německa. Jako hlavní motiv odchodu své matky TL uvádí fakt, že měla německou národnost a v Československu neúspěšně žádala o odškodnění za rasovou perzekuci. Domnívala se, že v Německu bude pro ni vyřízení odškodnění snazší. V Německu však trvalo další 3 roky, než si vyřídila německé občanství, a odškodnění se již nedožila. TL uvádí, že odškodněn nebyl nikdo z jeho úzké rodiny.

dopustil trestného činu padělání, pozměňování veřejné listiny.“ Já jsem nevěděl, jaké listiny. Já jsem žádnou listinu nepadělal, já jsem myslel nějaký falza nebo to. „Ne, vy jste tady zasáhl do úřední listiny, od lékaře, vy jste si to sám ukončil a buďte rád, že jste si to neprodloužil a nečerpal za to peníze, to bych vás ještě stíhal za rozkrádání socialistického majetku.“ Já jsem za to dostal šest měsíců, že jsem byl už jako dvakrát ve výkoně. V tej Nové Roli neměli žádný případy, já jsem tam byl „Babinskej“ asi s takovým případem těžkým. *K zatčení došlo nad ránem, když večer předtím Tony slavil narození dcery*

Rodiče, bratři a sestry Tonyho matky, Vánoce 1960,
Německo | Soukromá sbírka pamětníka

TL: [...] Máma měla jedenáct sourozenců. Já ani nevím, jak oni se jmenovali, já jsem je znal přezdívkama: Štalaman, že se narodil v maštali, u sedláků, aby nebyl *prásto* vůz, Mia, Téli, Janko... a byly taky přezdívký: Barouny, Houzi, Pálmi, Šnéli a hodně -li na konci, jako Kačerli, Tonrli, Pánrli, Štrausrli [mužské], Šejni, Kirša, Citróna, Banana, Pucrli [ženské]. [...] tátovi říkali Masengro, řezník *romanes*, furt chodil k řezníkovi žebrat, když byl malej kluk. Třetí brácha, co byl v Rakousku, tomu říkali Šustr, ten furt si hrál s botama, nejmladší byl ten Fasi, německy sud, asi že byl malej tlustej, jak soudek. Máma byla Nisa, mojí babě říkali Ála, dědovi Házu, co byl ten Reinhold Landsberger, Kraus.

Gábiny (1978). Poprvé ji uviděl až v půl roce, když se vrátil z vězení. V roce 1981 se Tonyho matka nechala vystěhovat do Německa²³; se synem se pak neviděla až do převratu. V roce 1991 zemřela v průběhu návštěvy u Tonyho doma.

JH: Jak jsi prožíval převrat v roce 1989?

TL: Auforie veliká (*smích*). [...] Byla demonstrace celorepubliková tenkrát, před Vánoci [1989], sníh napadl. My jsme šli taky, Romové, jsme byli v tom divadle²⁴, jak jsme zpívali „Kde domov můj“, jsme šli na náměstí a Štuka tam rozvinul nějaký transparent nachystanej, Milan.²⁵ A teď jsme přišli na náměstí a ten [mo-

²³ Viz pozn. č. 22.

²⁴ Brzy po listopadovém převratu proběhlo setkání brněnských Romů v Janáčkově divadle v Brně, kterého jsem se osobně účastnila, přesné datum setkání si nepamatuji, snad 5(?). 12. 1989.

²⁵ Milan Ščuka starší, nar. 16. 8. 1947 (Spišské Bystré, SK), od roku 1990 ředitel brněnské umělecké agentury ROMART, která fungovala jako hospodářské a účelové zařízení Romské občanské iniciativy (ROI – od jejího založení v roce 1990 jí do roku 2000 předsedal Milanův bratr, JUDr. Emil Ščuka, nar. 1957). ROMART uspořádal např. první Romfest v Brně-Lišni (27.–29. 7. 1990), vydal kolekci tří LP desek „Tradiční romský folklor“ (nahráno v květnu a červnu 1990 ROMART, InterUNIE, a.s., 1–3 LP) a začal vydávat romský týdeník *Romano kurko*. Některé pozdější obchodní aktivity M. Ščuky byly veřejností vnímány jako kontroverzní, jeho podnikatelskou činnost prošetřovala policie. M. Ščuka později přesunul své aktivity do Ruska, Běloruska a na Slovensko.

derátor] do toho [mikrofonu]: „A vidím támle krásnej transparent – Romové jdou s náma, *Čhajori romaňi...*“ začal zpívat, teď gádžové se smáli, tím to skončilo a Štuka říká: „Podte ke mně do hospody, uděláme tam nějaký sezení.“ [...]

JH: *Jak k tomu došlo, že jsi začal pracovat u Milana Ščuky? Bylo to hned v roce 1990?*

TL: No. On mě furt přetahoval, přemlouval, já jsem nechtěl. [...] Božena, jak to slyšela, vzala hadry, vyhodila mě ven. Nechtěla, že u něho budu dělat. Půl kamarádů se mnou přestalo mluvit. [...] A mě to bavilo mezi Romama, víš? Konečně jsme tady a můžeme se ozvat, ukázat, že jsme tady. Furt jsme byli v anonymitě, konečně je doba, že se o nás píše. Kdybych věděl, kam to dopadne, tak se ani ukazovat nebudeme, kam to dojde (*lebbe se směje*). Jsem byl takovej nadšenec, nikdy jsem neměl žádnou funkci, nikdy jsem neměl žádný výhody, peníze. A projezdil jsem roky, u tří čtvrtin věcí jsem pomalu byl, co voni jednali, jsem jezdil s ním na ministerstva, sympózia, kongresy a všude. Nic jsem z toho neměl [...]. *Tony pracoval u Milana Ščuky až do roku 2003, prošel několika jeho firmami, brněnským ROMARTEM, firmou Elbako, odjel s podnikatelem i do Ruska, pak do Běloruska, kde Milan Ščuka založil firmu Bjalcěk-trans. Absolvoval s ním i „návrat“ na Slovensko, do Košic. V Praze ještě působil při vysoušení sklepů zatopených při povodni v roce 2002. On mě nezajímal, mě zajímalo cestování, ježdění, Roma, že jsem se dostal [mezi Romy], rozumíš? To mě bavilo. Já jsem u něho nic neměl, žádný med, od rána do rána na nohách jak blbec. [...]*

JH: *A proč jsi teda u něho zůstal tak dlouho?*

TL: Neměl jsem kam jít. Božena přede mnou zavřela byt, já jsem byl pět šest let na ulici. Ani táta, ani máma, ani bratři, teď ke komu pudeš? Šest (*zdůrazňuje*) roků jsem se takhle..., musel jsem u toho Ščuky snášet ty jeho rozmazy, abych měl kde spat. *V letech 2004–2005 Tony pracoval v Sekci romských poradců, kterou vedl jeho kamarád, někdejší brněnský romský aktivista Rudolf Zajda.²⁶ Poté již nemohl najít žádnou práci, tak před pěti lety odešel do předčasného důchodu. Po dlouhém čekání dostal Tony v roce 2003 od města malou garsonku v opraveném a romskou samosprávou relativně velmi dobře udržovaném pavlačovém domě v centru brněnské vyloučené romské lokality. Zde bydlí se svojí třetí ženou Blaženou Balážovou a dospělým synem Jendou (nar. 1989).²⁷*

26 Bc. Rudolf Zajda (nar. 1960) se v letech 1989–1990 angažoval při vzniku brněnské organizace ROI. Později (od roku 1998) se stal předsedou Sekce romských poradců ČR, která mimo jiné pořádala vzdělávací akce – Tony zde v roce 2004 absolvoval kurz a dostal osvědčení jako Poradce pro osobní rozvoj.

27 Manželka Blažena (manželé od 2012) je ze západoslovenské Holiče, po otci pochází z rodu slovenských Romů Balážů (matka jejího otce je roz. Kierová; Kýrové byli před válkou usedlí i na západní straně československé hranice, např. ve Strážnici), po matce Marii Richterové pochází z rodu údajně polských, respektive v tehdejší německé části Polska (provincie Východní Prusko – Provinz Ostpreußen) žijících Romů Burianských (babička Blaženy Balážové z matčiny strany – Fána Burianská), později v prostoru Československa naturalizovaných už pod příjmením Richter. K příbuzenství s rodinou vlastní manželky

JH: *Tony, kdybys mohl, co bys ve svém životě udělal jinak?*

TL: [...] snažil bych se žít víc pro svoji rodinu. Víš, jak dřív jsem byl takovej větroplach, za kamarády jsem dal život, za kamarádšoft. Ti mě dostali aj do průseru a do všeho. To je asi možná tím, že jsem vyrůstal sám, neměl jsem bratry, sestry, tak jsem hledal kamarády jako rodinu, no a na to jsem dycky dojel.

Protože ten zákon starej, romskej, ten jich tak držel

(Téma měl pamětník pro nadcházející rozhovor již připraveno – v poznámkách na papíře, do nichž při rozhovoru nahlížel, ale text zpatra dále komentoval.)

Sintové jsou strašně hrdí, voni si nepřipustej něco na svoji osobu nebo na svoji rodinu. U nás nesměl nikdo nikoho urazit, dotknout se slovem ženy, dětí, mámy, táty, rodiny, to byl největší prohřešek. Vytahovat se nad druhym [...], to už tekla krev. Byli všichni takle v rovině, nikdo si nedovolil vystrkovat rohy. Protože ten zákon starej, romskej, ten jich tak držel, jo? Proto nebylo vejtahů, nebylo rejpalů, a když se setkali chlapi, tak se líbali a byli rádi, že se zase viděj. A když spolu jedli, pili, tak ženy do toho nesměly mluvit. Třeba potkali kmotra a prodali koně, propili koně, tak oni pak tlačili vůz a žena nesměla nic říct. „Pozor, byl tady náš kmotr! Uctíme kmotra!“ A když někoho zavřeli, tak se skládali na balíky, na advokáta, jo? Všichni dávali: „Na.“ „Dej, pošli mu.“ „Tady máš na balík.“ Ani nemusela říkat ta ženská, když měla chlapa zavřenýho nebo chlapa ženu. To automaticky chodili, dávali peníze. Děti zůstaly samy bez táty nebo tak:

TL uvádí: „Matka mého otce byla sestra Mutyninej báby, matky její matky, takže matka Mutyny byla sestřenice mého otce, za svobodna Klimtová, takže otec a Mutyna byli od bratranců dětí.“ Tony tedy zná svoji současnou ženu od dětství, kdy jezdil za její/svoji rodinou do Holíče. Blaženina matka Marie Richterová byla sestra manžela Marie Klimtové, řečené Mutyna. Tak řečená Mutyna (viz pozn. č. 40) je tedy spřízněná s Tonym i s jeho ženou Blaženou, byť s ní nepokrevně.

Tony jako devatenáctiletý na čundru, 1966 | Soukromá sbírka pamětníka

TL: [...] Jó, tam v tom Medlově bydleli ti Filové, Krokové. Tam jsme si postavili stan, to jsme byli s tým Lojzem Kolaříkem celý (*důrazně*) léto tam. Předseda národního výboru dělal kvůli nám schůzi, co s těma dvouma čundrákama u té vody. Pak přišel: „A podte“, dali nám koně, vůz, „a budete svázet zeleninu z polí.“ A my jsme byli rádi, i když bez peněz. [...] hrát jsem se naučil od táty, hrál supr kytaru. [...] Nejsu žádnej profík, ale zahraju si.

„Nate.“ [...] Byli moc šlechtný tenkrát ty Roma, opravdu. Nemusel nikdo mluvit, oni se podívali, věděli, co mají dělat.

JH: *Na čem stojí čest sintskeho muže?*

TL: *Čačepaskro rom*, každej chce bejt *čačepaskro*, spravedlivej, pravdivej, ne inženýr, doktor, to tam nehraje roli. Kdo není správnej, kdo dělá drby, pomlouvá, lže, chlastá: „Běž dál radši.“ „Víš co, kolego? Jdi si mezi svoje.“ Anebo je vyloučeněj. A když je správnej, tak může sedět mezi chlapama za stolama. Za stolama můžou sedět jenom správný chlapi, frajeři a voni si vybírají mezi sebou. Když je na *prastipenu*, nemůže se hlásit, oni si sami vyberou. [...] Nesmí se podvádět svoje lidi, okrádat svoje lidi, nechat svoji dobrou ženu, nechat děti, udávat – konfidovat, bejt u policie, to je všechno proti nám. To byl dycky aparát, kterej nás stíhal, policie, soudy, tak s tím voni nic nechcou mít. A nemocnice, proč jsou *práste*? Že pitvaj mrtvý, oni mají z toho hrůzu.

JH: *Čórky se berou jak?*

TL: To je věc gádžovská, to není [nehodnotí se negativně]... [...] Dneska gádže mají všechno, voni si vzali celej svět. My nemáme nic [...], Romům nedali ani kilometr. No, tak máme právo si taky něco vzít. Protože pánbůh to stvořil pro všechny.²⁸ To byla filozofie naše a nakonec je to pravda. [...] Ať to někdo zkusí, tak žít. Řada gádžů by spáchala sebevraždy: „My to nepřežijem.“ To, co Cigán vydržel a čím prošel, popelem, ohněm, půlka by se zabila, spáchali by sebevraždy. Za blbosti se zabíjej, nevyjde mu škola, maturita, von skočí z vokna. No, Cigán by se tomu vysmál, ale žije dál. V tom je velkej rozdíl gádžo – Rom, jo? My a Židi, my jsme něco prožili.

JH: *Co se posuzuje jako nepřijatelné u ženy?*

TL: Ženská tam taky ani nehraje tak velkou roli, ženská nesmí bejt prostitutka, to je největší bod hlavní. [...] Když byla pěkná ženská u nás a uměla nosit *love*, oni se chlapi předháněli i je unášeli, silnější přišel a vzal tomu slabšímu ženu, a když ten slabší byl slabej, tak nemoh nic dělat.

JH: *I když vzal ženu Sintovi, tak ho nesoudili, nevzali do prásta?*

TL: (*bouchne pěstí do stolu*) Ne. Ne. Ne! To jsou starý zvyky cigánský, chápeš? Tady byl ten Richtr Rinhalt z Olomouce, ten měl asi devatenáct dvacet dětí a ten Hauer – Dilino z Prahy, to byli chlapi, ranaři, jim tak jenom někdo do ruky nepřišel, z chlapů ze Sintů. A ty viděli nějakou pěknou [ženu] na zábavě: „Pocem holka!“, vzali ju na příčku vozu a odvezli ju pryč. A přišel manžel, dostal šavlama,

²⁸ Srovnej přísloví: *So man hin, o Del man diña, mi jel the tut olestar.* /Všchno, co mám, jsem dostal od Boha – proto díl patří tobě. Viz Hübschmannová, Milena. *Godaver lava phure Romendar. Moudrá slova starých Romů.* Praha 1991, s. 17.

v každém voze byly šavle, hole. [...] To bylo jako Orient. Strašně brutálně bojovní jsou. Toto jsou slepičky, to jsou bačkory, tydlety Romáci [slovenští Romové].

[...] Třeba u nás ženská, která má chlapa – dlouhý sukně. Neexistuje krátký. Spodní prádlo, nesmí žena ukazovat na šněře, prát, ukazovat. Před mužem jo. Před tátou, před bratrami nebo před jinými *ladž* – hanba. Nebo ženská před chalapama nesmí mluvit nějaký jejich věci, problémy ženský, že by tam byl chlap a teď vona s druhou by se bavila, to by byla veliká hanba, to neexistuje. To jsou intimní ženské věci, to nikoho nezajímá. Nebo přijdeš někam, řekneš: „Prosím vás, kde tady máte záchod?“, nás nezajímá, že ty chceš jít na záchod, co nám to vykládáš, tak zvedni se a běž a nemluv vo tým. To je taky zákaz, *ladž*. Nebo na koupání, když jdeme, naše ženský si jdou samy a chlapi taky sami. To neexistuje, aby si prohlíželi těla, jaký kdo má. Tam nesmí ani ta myšlenka bejt. [...] Nebo přijede chlap se ženou v autě a teď potká známýho nebo příbuznýho, zastaví, automaticky, žena když sedí vepředu, jde dozadu, nikdy nesmí nechat chlapa sednout dozadu. Dycky chlap dopředu. [...] Chlap nesmí brát do ruky boty, co nosila ženská, ani spodní prádlo. A to víš, že to dělají, to jsou taky pokrytci, no ale na veřejnost jako, no. Jak by ženská vzala botu a praštila mě a vidí to druhý, tak jsem *prásto*. Nebo suknou. A nevím proč, nesmí chlap uhodit ženu metlou, koštětem, to jsem slyšel, že hned ho dají do *prástipenu*. *Prásto* anebo, *páli čhido*, zpátky zahozený, ven... vyhozený z komunity, to jsou ty dva výrazy.

Nebo chlap nesmí jít v krátkých kalhotách, v trenkách před ženskou, před svojí jo, ale sestry, tety, kmotry, švagrový – neexistuje, to je *ladž*. Nebo hádka,

Chovanci Diagnostického ústavu, Tony s kytarou, 1964,
Nový Jičín | Soukromá sbírka pamětníka

TL: Hlavně [Romům] chybí práce... a větší tolerance od gádžů. A někteří by potřebovali karabáč, chybí jim převýchova. Oni nemají převýchovu. [...] o ně se roky nikdo nezajímá, hlavně od té revoluce, a voni si každé dělají, co chtějí. Ještě přece za komunistů se drželi, měli nějaký respekt, strach z něčeho. A já, dyž jsem byl v domově, tam nám dávali zabírat, tam byl makarenko. A dneska vím, že to bylo dobrý pro mě. [...] Třeba, když jsme chtěli na vycházku, každé pátek bylo hodnocení, [...] přes týden jsme museli sledovat noviny, nástěnku, politický dění, sportovní dění, co se děje ve světě. V pátek bylo na klubovně zasedání našeho oddílu a vychovatel se nás ptal, dával nám otázky, takový kvízový, a my jsme je museli odpovídat a podle toho jsme dostávali body. A když jsme měli 85 bodů, mohli jsme v neděli na volnou vycházku. Tak my, chtěj nechtěj, jsme se museli zajímat, co se děje tam v Egyptě, v Americe, v Sovětském svazu [...]. Přes týden jsme si to zapisovali, biflovali [...]. Já to nelituju, mně to hodně dalo, protože jsem se začal zajímat bárs vo co, vo kulturu, vo slohy, vo architekturu, vo zeměpis a tak dále, politický dění. Dneska ty mladý nevijou nic!

nějaká ženská na mě vyskočí a bude se se mnou hádat [...]. „Víš co, zavři hubu, pošli svýho manžela. S ním se budu bavit, s tebou ne.“ Musí zavolat manžela. A když je to blbec, tak se s ní bude hádat a pak se mu všichni vysmějou: „Ten, co si dělá jméno na ženskéjch, s ženskéjma se hádá, pere.“ Nebo to je stejný, přijde starej chlap, bude proti mně něco mít, dá mně facku nebo na mě vyskočí. Moje povinnost je říct: „Dobře strejdo, jste starší, pošlite vašeho syna. S ním se budu bavit.“ Rovná síla s rovnou, ne starej s mladým. To je jasný, že mladej zbije starýho, to není umění, to je hanba.

Nebo ženský nesměly rodit ve voze, *prásto* vůz. Zima nezima, musely jít ven. Když se jezdilo, tak do maštali, k sedlákům, do stodol. Okamžitě *prásto* vůz, jak tam je nějaká krev, zapálili. Po mrtvých věci zapalovali, nenechali nic. Aj i když zemřel mimo vůz a zůstaly věci, zapálily se, žádný: „Dej mi to, já si vezmu sako nebo kabát.“ To se zapalovalo. Já vím, že můj strejda se zabil v autě, měl šesta-dvacet roků. Když jsem tam přišel, on byl přesně postava na mě, všechno pasova-lo, boty, košile, obleky, on mně dycky dával. Halda, jeli jsme s bratrancema na ta-kový smetiště, tam se to zapálilo, vůz se zapálil. [...] Nesmíme ani bydlet v baráku po doktorovi, po hrobařovi, to je *prásto*. Nesmíme někoho prásilit bez-důvodně, to znamená nesmíme nikomu sprostě nadávat. [...] Ano, to jsou hned problémy, když někdo někoho prásilí. Nebo brát do huby ve zlém mrtvý. Velkej problém, to tě zabijou, za mrtvý.

[...] nesmíme pomlouvat *Sintes*, nesmíme se vytahovat před druhýma, Sinto nesmí bejt chlubitvej [...]. Když to dokáže, nesmí o tom mluvit, to každej ví, co dokázal, je frajer. On nemusí mluvit, za něho mluví činy. [...] Bylo mezi náma hodně hudebníků a dobrých, hrávali v kavárnách, v restauracích už za Rakouska, ale voni netoužili bejt nějak slavní. Voni mezi sebou jako chtěli bejt, nikdo ne-chce bejt poslední, aby byl ten bačkora. Každě se snažil být chlap správněj. A musí mít soucit s jinýma, věřit v Boha, mít rád lidi, přírodu, zvířata, nesmí bejt špinavec. Úcta k starším, k rodině, bránit svoju rodinu. Kde není táta, zastupuje nejstarší syn, je mluvčí rodiny. I před mámou má přednost. Umře táta, nejstarší syn je šéf rodiny, máma musí bejt ticho. Nesmí být [...] podlízavej, musí mít svou chlapskou hrdost a svým chováním si ji musí taky udržet, potom je váženej mezi všema.

JH: Jaké platily zásady ohledně stravy?

TL: Nesmělas jíst psa, koně, to byl těžkej *prástipen*. Kůň, že jsme s ním rostli, jak náš přítel. [...] Ten jich táhl, ten jim pomohl z jednoho místa se dostat na druhé. Když je honili, pronásledovali, tak přes noc zapřáhli a byli pryč, jo? No. Tak kůň byl nejvíc, a kdo ho snědl, tak byl ras, když jedl svýho přítele nejbližšího, psy jed-li zase komedianti, proto my jsme s nima nikdy nejedli. Slovenský Roma taky jedí psy, v některých oblastech aj koně jijou normálně, tak proto všechny sloven-ský Roma po válce byli vůči nám *práste*. To vždycky říkali starý Roma, ty *Kejbri*

jsou všichni *práste*. My jim říkáme *Kejbri* jako slovenský Romové, tak jako Vlachi jim říkají *Rumungre*. *Kejbro* znamená brouk, *keba* německy,²⁹ [...] že vylezli ze země, že kdysi bydleli v tech zemljankách, [...] však ještě tenkrát jsme jezdili za první republiky, bydleli v děrách jak ti brouci, a kor ještě za Rakouska. [...] No, nemáme se rádi. My jsme s těmadle Romama nesměli za stůl sednout. [...] Všichni byli *práste* v padesátých letech. [...] U nás se vždycky muselo vařit čistě, z čistých kastrolů. Kastrol se nesměl postavit na zem, kde se šlape, kde jsou plivance, nebo kde psi čuraj. [...] Co dáš do huby, nesmí přijít do styku s takovými věcmi. [...] Běda na zem kastrol a přejít ho ženská sukňama. Nebo když lžička spadla na zem, to už nikdo neutíral. Oni měli přísný zásady, kolikrát některý byli umouněný, ale kdyžs viděla, jak se chovali, to ani šlechtici se tak nechovali. Anebo chytili jsme nějaký chudáky, žebráky, *zinda* – to slovo nikdo nezná. *Zinda*. Když řekneš *zinda*, to znamená všechno lituješ, je ti ho líto a cítíš s každým, to je jedno, ať na zvířata, na psy, chudáky zmrzlý, *zinda*, ach *zinda* (*říká to s velkou pokorou, zjible*), když řekli, tak už šli a dávali žebrákům, vzali je k vozům. [...] Pokud to byli Sinty, tak se vařilo a posílalo všem, jeden bez druhého nejedl. My jsme stáli třeba pět vozů, máma uvařila, do pěti talířů musela dát jídlo a žádný trošku, aby na voko, pořádně naložit: „Zanes to tam, kluku.“

[...] Kolikrát Sinty: „Jseš Sinto? Tak jseš náš!“ Neptali se, z které rodiny, to je jedno, jestli jseš z Rakouska, z Německa nebo z Polska Sinto. A už se to vytrácí, [...] teď se ptají, z které ste rodiny, protože s různými rodinami měli problémy. Ale dřív to tak nebylo.

JH: Kdo jsou ti „konzervativní Sintové“, které občas zmíníš?

TL: [...] takových je tady víc. Jsou v Hradci [*Králové*], v Moravské Třebové. [...] Bockové, Entnerové, Schneebergerové... Já ani moc mezi ně nechodím, já konzervativec nejsem dávno, já jsem liberál.

JH: Probíhají u Sintů soudy i dnes?

TL: Jo, šak v Hradci je náš hlavní šéf, Janko Brand. Ten zase se jezdí do Německa radit a přijde sem a dává nám rozumy. [...] my jsme liberálové, Morava, nás se to netýká: „Co vy si děláte v Čechách, do nás nemluvte.“ [...]

JH: Když je někdo prásto, co to znamená konkrétně?

TL: Nesmí mezi svoje lidi, ke své mamě, k svému tátovi, ke svým bratrům. Nikdo mu nesmí podat ruku, bavit se s ním. Dát mu najest, pomoci mu.

²⁹ Německy brouk – der Käfer. Název *Khébrca*, *Khejbri* užívaný v souvislosti se slovenskými Romy viz také: Berkyová, Renata. Základné rysy kultúry a jazyka Sintov (prípadová štúdia – sociolingvistická situácia a kultúrne prvky rodu Šlajfiarov). Bakalárska práca. FF UK, Ústav jižní a centrální Asie. Praha 2009, s. 34.

JH: *A dřív, kdo byl prásto, jezdil zcela sám nebo v jisté vzdálenosti za skupinou?*

TL: Sám a nebo někde bylo, že dostal na hrníček červenou stužku, ten hrníček byl *prásto*, talíř měl *prásto*, nikdo z toho nejedl, nikdo nepil.

JH: *Jak se vyjímá z prásta?*

TL: Toho vyslechnou: „Podejte si ruce, v životě nesmíte mít problém. Vždycky, když se potkáte, žádný skákání na sebe, žádný rvačky.“ Musej se usmířit, udobřit, před všema si podat ruce a jede to dál, jak kdyby se nic nestalo. [...] Zaplatí akorát, co se tam vypilo a snědlo. Nic víc, žádný peníze neexistuje vybírat.

JH: *Proč se nemá u Sintů mluvit o zvycích?*

TL: Proč? No, tak odhalovat svoje. Jsme jak Židi, já když se optám deseti Židů: „Jseš Žid?“ Tak devět řekne: „Ne,“ a desátek řekne: „Ano su.“ Víš, to je to stejný: na co gádžo potřebuje bejt chytřejší? Je chytřej a ještě bude chytřejší, než je? Ještě víc nás bude moct ovládat? Když pronikne do naší mysli, do našeho mozku a srdce. To nepotřebuje, a kor řeč vůbec né. To je velkej prohřešek. Šak z tohodle možná bych měl velkej průser mezi našema. Jednou, víš co, na mě vyskočili v Moravské Třebové. Taky jsme tam byli na pohřbu, viděli mě v televizi. Jak dělal Ščuka v Praze ten Ples Romů, tu Miss Roma [Palác kultury, 25. 2. 1991], já jsem tam rozdával ty plavky těm holkám. Ale to byly nový, Modeta Jihlava, von mě pro to poslal. A voni na mě skákali: „Jak sis dovolil brát ženský plavky do ruky?“ Já říkám: „Poslouchejte, kluci, ty plavky byly nový, to ženská na sobě neměla.“ „Ale to se nesmí“, toto tamto. [...] No, pak jsem se zvedl, vodešel jsem. A vod tý doby oni se mnou moc... Nespolehlivej. Krz plavky.

JH: *Kým se cítíš být?*

TL: Československej...

JH: *...Sinto?*

TL: Ani ne, já jsem žil jak Rom.

JH: *Jaký máš vztah k termínu Rom?*

TL: V naší řeči si tak říkáme po celým světě. To jsem rád dycky vysvětloval v Německu: „My nejsme Rom.“ „Ale jsme taky,“ říkám. „Jak řekneš svojí ženě?“ „No, moje *romňi*.“ Říkám: „Je tam to *rom* – a ty jseš co její?“ „No já su její *rom*.“ „No, vidíš to. A jaký *chaben* jíte?“ „*Romano chaben*.“ Říkám: „Vidíš, zas je tam to *rom*–. Rozumíš?“ Tak já jsem se s nima dycky hádal.

JH: *Ovládáš sintský romský dialekt?*

TL: Já umím slovenskou romštinu, sintsy, taky olašsky [...]. Já jsem se dva roky mezi Vlachama pohyboval, aj v kriminále, aj tak s kamarádama [...].³⁰

JH: Jaký mají Sintové poměr k olašským Romům?

TL: Vlachové mají hodně z nás, [...] měli stejnej způsob života, akorát jinou řeč, byli divočejší. Kšefcmoni, záliba v zlatě tak jako naše Roma, v koních, kočování. My jsme je jako moc nemuseli, ale když přišli, tak jsme neodmítli. [...] Málo, málo se stane, že si někdo od nás veme olašskou. Oni jsou ale rádi. Pamatuju si, když naši staří chlapi byli komotři jejich, tak oni se tím chlubili. Za první republiky mezi Cikánama byli Sinty šlechta. Nejpeknější vozy, oblíkaný elegantně, chování měli, koně stříbrem vykládaný postroje [...]. Naši byli obchodníci, čórkaři, oni si uměli udělat, artisti, kdysi jezdili aj s kolotočama, aj cirkusy měli Sinty. Některý byli vážení aj řemeslníci. [...] Sintové, český Roma se už přizpůsobili společnosti, ve který žijou. Oni [olašští Romové] jsou ještě divoký, to jsou Tataři, oni nerespektujou nic. Rozdíl je v zemi, kde žili. Staletí vyrůstali v zaostalé zemi a ty [Sintové] staletí žili v kulturnější zemi na tym západě, tam už byla jinačí kultura než tady na východě, mezi Slovanama na Balkáně.

Antonín Weinrich (zleva), jeho bratr Štefan, 80. léta, Německo | Soukromá sbírka pamětníka.

TL: [...] To byl správnej Rom na všechno. Veselej, kamarádskej, štědrej, riskoval, jako chlap se postavil aj sto chlapům. Když bylo sto chlapů a byl tam jeden nepřítel, on tam šel: „Cos měl za řeči? Jseš chlap? Pod!“ Férovej, přimej, takový už se dneska nenaroděj. Taková doba už takový lidi nevychová, nevypěstuje, jak byli ty starý Roma. Voni nebyli nic, neuměli číst psát, a když někde přišli mezi lidi, dokázali mezi lidma tak splynout a tak to postavit, že ty lidi jim věřili, jo? [...] On byl pak v Leopoldově šampion, John Luis mu říkali. A taky snědl na posezení celej jídelní lístek, když šel do hospody, patnáct dvacet obědů snědl naráz, on byl na všechno chlap.

30 Na tomto místě TL zmiňuje i legendární vraždu olašského Roma jménem Báno (příjmením snad Kudrik), který byl zabit jinou skupinou Olachů z „krevní msty“ pro své zpupné a kruté chování (k tomu TL: „Bral vysoké pokuty, bral koně, zlato, znásilňoval.“) Dle výpovědi TL se případ měl stát někdy v padesátých letech před trvalým usazením kočovných Romů (1954/55?), Bánovo tělo bylo zašito do koně a zahrabáno. TL v nepublikované části vzpomíná, jak se jeho kočovná skupina setkala na cestách s vdovou po Bánovi. Ta jezdila ve výrazném bohatě vyřezávaném voze. Sám TL byl později vězněn v Říčanech u Prahy s jedním z Bánových vrahů, mužem řečeným Lambordžo (z rodu Lakatošů) i s Bánovým nejmladším synem (Milan, řečený Harašta, příjmením buď Kudrik nebo Stojka). Tonyho matka byla zase v Želiezovcích vězněna s Pirožkou Lakatošovou, o níž Báno usiloval a s jejíž pomocí coby volavky byl chycen a zavražděn. TL tedy znal případ z výkladu obou stran. Soud se údajně odehrával za početné účasti olašských Romů v Praze na Pankráci. Událost se odráží v olašské písni – Legenda o Bánovi, začíná slovy: „So jekbvar malade, le Bános murdarde...“, píseň zaznamenala Eva Davidová, událost zmiňuje také ve své knize – viz Davidová, Eva. *Romano drom/Cesty Romů 1945–1990*. Olomouc 1995, s. 233–234, poznámka č. 4.

Výkopové práce, 80. léta, Brno | Soukromá sbírka pamětníka

TL: [...] ještě za komunistů, když jsme pracovali. Pracoval jsem ve Šmeralkách [...], ve fabrice. Všechno možný jsem dělal. Jsem byl u stavební údržby, u zedníků a pak jsem jezdil s tou ještěrkou, jeřábíka, vazače, elkaristu u zedníků, závozníka v Sigmě, samý takový práce manuální. [...] Musel jsem, měl jsem exekuce na soudy, na vazbu, ani jsem nevěděl za co, furt jsem dobíral jen nula nula, pět set záloha a dobírka nula. Dvě třetiny z platu mně brali dvanáct roků, než jsem to všechno splatil. [...] Kopali jsme základy na baráky, to sídliště z Králového Pole do Žabin, tam je ten Rubín [i dnes známý brněnský kulturní dům] . [...] to jsme dělali my pod Svazem Romů [Svaz Cikánů – Romů], Roma Brno firma, v šedesátém devátém. A neplatili nás furt, měsíc, měsíc a půl. Pak se tam kluci pohádali s nima na tom ústředí, tak nás propustili a šli jsme pryč.

policejti, každou chvíli měli jiný jména, falešný. Moje babička – správně byla Hauerová, přišli z Rakouska do Čech, pak byla Steinbach, děda byl Reinhold Landsberger, správně Kraus, to je židovský jméno, hodně měli od Židů jména: Richtr, Bock, Schneeberger.³² [...] Z tátové strany, od tátové babičky bratr, měl cirkus jménem Aleš. Ten ještě dodnes jezdí, ty Herrmanové, to byli Sinty-Židi a komedianti namíchaný, světáci, ta rodina Herrmannů. No, a voni dodnes eště existují. Táta v tom cirkuse hrával, no a pak přišli takový ty konzervativní Sintové a ti řekli, když tady zůstaneš, budeš *prásto*, tady se krměj ty zvířata koňským masem a voni to zpracovávají a vy tam chodíte jíst. Tak táta i se svým bratrancem, ten tancoval s hadama, museli z toho cirkusu odejít.

JH: *Jaký mají Sintové vztah k českým Romům?*

TL: To jsou naši bratřanci, bratři. Třeba moje máma je z Hauerů, její maminka celej život v Německu, ale pocházela z českých Hauerů. Děda byl z německých, Landsberger, správně Kraus, narodil se v Hamburku, to byli ti Prajsáci, *prajstige Sinti* se jim říkalo. *Lalare* jsme my, český Sintové, tak se nám říká v Německu.

Gačkané jsou oni, německý, *gačkano* je Němec v romštině, jako je gádžo, *gačkano* Němec. [...] ³¹

JH: *Jak to myslíš, „správně Kraus“?*

TL: No tak oni si dávali všelijaký jména, ne? Třeba něco udělali, šli po nich

31 Viz Elšík, Viktor. Sintska a manuška romština: sociolingvistická situace, komunity mluvčích a dokumentace jejich jazyka. In: *Romano džaniiben*, jevend 2005, s. 162–186.

32 O společném sdílení světa na okraji ze strany Romů a Židů viz: Rozhovor s Karolem Efraimem Sidonem, vrchním rabínem v ČR. In: *Romano džaniiben*, 1–2/2000, s. 3–11.

JH: *Jistí naši Romové z rodu Richtrů, Vintrů a dalších se počítají tu k českým tu k německým Romům. Jak to je?*

TL: [...] jedni furt žili v Čechách, jedni v Německu, v Rakousku, ale v podstatě je to furt jedna rasa, ať si říkají, jak chtějí, jestli český Romové nebo německý Romové. [...] Všechno přišli z Německa. Všechno německý jméno – Růžičkové, čeští Romové, byli původně Rosenberger, růžovej kopec. Ale jsou aj komedianti Růžičkové, artisti, to jsou Neromové. I Lagronové jsou artisti z cirkusu aj Cigáni – český Roma.

JH: *Světští nemají nic společného s Romama?*

TL: Možná kdysi dávno, jejich předkové tak vznikli. Václav Kučera, loutkář, to byl tátovej kamarád z Králového Pole [Brno], komediant. On říká, jak vznikl komediant: „My jsme vznikli z vás, z Cigánů, z Romů.“ Prej to byli kdysi takový vydědenci, tuláci, spávali ve stodolách, ve stohách a někde ráno se probral, tam stáli Roma s vozama, vzali ho, dali mu najest, šel jim pro vodu, pro seno, staral se vo koně. Zůstal u nich, nechali si ho, vzal si nějakou holku, kterou nikdo nechtěl z Romů, narodily se bílý děti, kočovnej způsob. [...] Každý komediant měl předka Roma. Přesně proto, že když se optal světáků komediantů: „Jseš gádžo?“ „Ne.“ „Jseš Rom?“ „Ne.“ No tak... cigánský míšenci, tak jak je za Hitlera brali.

[...] A dneska taky je to tak, že oni ty český Roma si začali říkat, že sou světský, protože se odlučujou od těch slovenských. Protože tam je větší tá ostuda [u slovenských Romů]. O těch českých Romech tady nikdo nic neví, oni splynuli a nejsou nějaký problém. Ani je neukazují v televizi, chatrče, že by něco rozbili, zničili. Takže voni radši dávají ruky pryč: „My jsme světáci.“

JH: *Co myslíš, proplétaly se i rodiny českých a na Moravě usedlých tzv. moravských Romů?*

TL: Jasný, kteří nejezdili, tak vznikli tady ty český [Romové] – Jasáci. [...] To je takovej míšung moravskéjch Romů a českéjch. Jasáci se jim říkalo, že to byli bujný chlapi, Růžičkové, Absolonové, ten starej Absolon Tonda.³³ [...] Jezdili za první republiky aj po válce s vozama, brousili, pantofle dělali. To jsou z Černovic [dnes brněnská městská část] z osady Kostlivárna, Stránská skála³⁴, no většinou tam byli

³³ TL v nepublikované části uvádí, že jde o rod Absolonů, který se po válce usadil v Benešově. Někteří Absolonové se dosud věnují z tradice vzešlému podnikání s koňmi aj. Předek rodu, Antonín Růžička (syn Václava Růžičky a Sintky z Liberce z rodu Raiminiusů) byl vězněn v Osvětimi II (cikánský tábor se nacházel v části Osvětimi II-Březinka, německy Auschwitz II-Birkenau, ten byl od hlavního tzv. kmenového tábora – Osvětimi I vzdálen 3km), v místě cikánského tábora nechal po válce zbudovat drobný památník (foto viz Nečas, Ctibor. *Holocaust českých Romů*. Praha–Terezín 1999, s. 80–81 nebo tentýž: *Romové na Moravě a ve Slezsku 1740–1945*. Brno 2005, str. 317). Po válce převzal A. Růžička příjmení své manželky – Absolon. Jeho potomci dosud působí v Benešově, z tohoto rodu pochází i v současném šoubyznysu proslavená zpěvačka.

³⁴ Správně Kostlivárna (dnes v brněnské čtvrti Slatina), nouzová kolonie domů chudých, nezaměstnatných i Romů vznikla na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století kolem zaniklé továrny na spodium, podle níž dostala své jméno. Stránská skála je známý brněnský skalní útvar, který se nachází nedaleko zmíněné lokality, je situován mezi brněnské čtvrtě Slatinu a Líšeň (viz Wikipedie). Viz také Nečas, Ctibor. *Romové na Moravě a ve Slezsku 1740–1945*. Brno 2005, str. 90–95.

ti Jasáci. Lesáci byl zase Čenda Růžička³⁵ a Serynkové, hodně černí, jenom v lese žili. [...] Kdysi dávno na nás gádže dělali hony a všechny Roma žili v lesích [...]. A někteří ještě od strachu furt žili v těch lesích, měli ten zvyk, to byli Lesáci.

Když vězňům v Osvěncíne brali krev pro německý lazarety,
to už jim byla jejich krev dobrá

JH: *Ráda bych si ještě ujasnila, jak to bylo u vás za války – otec s rodiči a bratrem byli v cikánském táboře v Letech?*

TL: On a [jeho] rodiče ano, ty tam zahynuli, ale [jeho] nejmladší bratr ne, on byl v Hodonínku slobodník, Fasi – Jan Lagryn.³⁶ [...] A oni byli tři bratrance, Fasi, Láblo, Házo. A víš, proč je dali do Hodonína dělat ty slobodníky? Protože uměli německy, česky a uměli *romanes*. Fasi byl zavřenej tady [v Brně], na Orlí bylo Gestapo. A proč byl zavřenej – on měl mámu těchdle holek, co je ta moje sestřenice Jana Marhoulová, Murinka, a Fanyinka.³⁷ Ta jejich máma byla z pražských Romů, českých, esi Krausová anebo co, a rodiče původ jako naše – Lagryn. A voni pendlovali Praha – Liberec. Táta už bydlel v Praze, děda chvíli u Liberce, pak zase v Praze. A tendle Fasi jezdil Liberec – Praha. Jednou přišel z Liberce do Prahy a tu svoji ženu našel v hospodě s druhým. A on už něco jako zaslechl, že vona s ním táhne, Dunaj mu říkali. Tak von se otočil, jel zpátky do Liberce a namluvil si gádži, Němku a s ní měl kluka. A přišli tyhle rasový zákony, jeho rozvést, děcko do převýchovy do Německa, ani nevíme, kde je, a on šel první do lágru z naší rodiny, za to... [...] Mně táta vykládal, že nejdřív byl tady na Orlí, to bylo kdysi Gestapo.³⁸ Po válce tam byla státní bezpečnost. Víím, že za toto, že narušil tu rasu, ještě ani jeden z nás nebyl v lágru, von už byl zavřenej. Fasi – Jan Lagryn. A pak ho dali dělat tam toho kápa, nebo co to bylo, ty slobodníci, do Hodonínka, a rodiče měl v Letech a bratra. Jan Lagryn, 1910, Český Brod narozen, to víím přesně. Táta byl nejstarší bratr, ročník

35 Čeněk Růžička, nar. 1946, prezident Výboru pro odškodnění romského holocaustu (VPORH), žije v Hořicích v Podkrkonoší, kde má sídlo i VPORH.

36 Otec TL, Josef Lagryn, je uveden v seznamech vězňů CT Lety pod č. 76, v seznamech vězňů z CT v Osvětimi II pod č. Z 7282, 3. 8. 1944 odtud odvezen do Buchenwaldu. Jan Lagryn, řečený Fasi, nar. 16. 9. 1910 (Český Brod), v evidenci z CT Hodonín uveden pod č. 3419 od 9. 10. 1942, do Osvětimi převezen 21. 8. 1943; v seznamech z CT v Osvětimi II uveden pod č. Z 7283, odtud převezen 15. 4. 1944 do Buchenwaldu. Naproti tomu TL uvádí, že Fasi dle svědectví jeho otce v CT v Osvětimi II zahynul. Každopádně po válce se Fasi z internace již nevrátil. Rodiče obou bratrů byli vězněni a zahynuli v CT Lety, otec Lagryn Willibald, nar. 1887 (Knížecí, okr. Děčín), v seznamech CT Lety (uveden jako Lagryn Vilém) pod č. 77, zemřel 4. 2. 1943; matka Lagrynová Anna, nar. 1884 (Neudeck), v seznamech CT Lety vedena pod č. 77, zemřela 1. 2. 1943 (viz pozn. č. 18: Nečas 1987 a 1992).

37 Jana Marhoulová, roz. Lagrynová/Lagrinová, nar. 29. 4. 1932, i s další rodinou vězněna v CT Lety pod č. 83 od 5. 8. 1942, propuštěna 21. 1. 1943 minimálně spolu se sestrami Františkou, řečenou Fanyinka a Marií, řečenou Murinka. Rozhovor s Janou Marhoulovou z roku 1997 je uložen v Muzeu romské kultury pod přírůstkovým číslem: V 83/97. Viz též pozn. č. 14.

38 Na Orlí 30 v Brně působilo od 15. 3. 1939 do léta 1944 Policejní ředitelství, jehož vězňici Gestapo využívalo.

1903, Fasi byl nejmladší, hrál kytaru dvoukrkou, jako kluk hrál v šram muzice v Rakousku, když jezdili, on byl dobřej muzikant, frajer chlap a fešák. On to musel dělat [„kápa“ v CT v Hodoníně u Kunštátu].

JH: *A pokračoval s transportem romských vězňů z Hodonína do Osvětimi?*

TL: Tam zahynul, táta to viděl, zaživa ho hodili na mrtvoly, už nemoh chodit na nohách, a táta říkal, já jsem stál za tím plotem, k němu jsem nemoh, to byly ty sektory a on byl na té haldě těch mrtvých a jeli do krematoria. Eště na mě mával [...].³⁹ Láblo, vím, že to byl jejich bratranec. Láblo, Fasi a eště byl jeden [...] mezi nima, Házo, a oni byli bratrance. Mutyny strejdové. Její babička, moje babička byly sestry.⁴⁰ A manžel Mutyny byl bratr můj mámy a strejda mé současné ženy Blaženy.

JH: *Víš, že ani jeden z těch tří neměli dobrou pověst v tzv. cikánském táboře v Hodoníně?*

TL: Já vim, to jsem slyšel, to nic nebylo, Jano, to nic nebylo (*naléhavě*)! To v Osvětině se děly horší věci [...]. My jsme vo tym slyšeli, ne? A strejda, co byl v Rakousku, ten důstojník [Josef Lagryn, viz pozn. č. 8], říká: „Já jsem mu psal, Fasimu, můj táta je zavřenej v lágru, zahynul, moje máma, bratr, a ty děláš kápa?“ „To já musím.“ On tam aj jezdil za nim na návštěvu [strýc], ano, on byl světlej [...] a Fasi mu říká: „Já musím, oni mě zabijou. Oni nás na to vybrali, že umíme německy, česky aj cigánsky, a my dybysme to nedělali, jsme zničený, zlikvidovaný. Já vim, že mám tátu, mámu a bratra taky v lágru. Ale voni tady dělaj zle, my jsme už kolikrát dostali vejprask kvůli nim...“

³⁹ Viz pozn. č. 36.

⁴⁰ Zmíněná trojice Sintů, kteří v CT Hodonín vykonávali významné funkce ve vězeňské samosprávě, je občas zmíněna pamětníky – bývalými vězni CT, a to v negativním světle, viz: *Ma bisteren – Nezapomeňme. Historie cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu (1942–1943)*, Brno 1997, s. 26; dále Nečas, Ctibor: *Pamětní seznam II. Hodonín*, Praha 2014, str. 12 a 53. Vězeň z CT Hodonín FD zde uvádí: „Přivezli je z Německa, kde byli jako vojáci, ale z hlediska toho, že byli Roma, tak nemohli sloužit u vojska, tak je dali do lágru, ale oni řídili ten lágr.“ Tak řečený Láblo, dle nepublikované informace Ctibora Nečase oficiálně Emil Klimt, nar. 24. 5. 1911 (Stepanowitz), v CT Hodonín veden pod č. 3417 od 9. 10. 1942, do Osvětimi odvezen 21. 8. 1943. V seznamech vězňů CT v Osvětimi II uveden pod č. Z 8657, 15. 4. 1944 odvezen do Buchenwaldu. Láblův osud po válce mi není znám. Tak řeč. Házo je dle Ctibora Nečase oficiálně Josef Poser, nar. 7. 1. 1923 (Dachenbach), v CT Hodonín veden pod č. 3418 – to následuje po Láblově č. 3417 – též od 9. 10. 1942, ale do Osvětimi byl odeslán již 7. 4. 1943 (Nečas, 2014, str. 53 u jeho jména uvádí: „3. 12. 1942 uprchl, po dopadení vrácen do Osvětimi“) – v seznamech romských vězňů z CT v Osvětimi II však nenalezen (viz pozn. č. 18: Nečas, 1987 a 1992.) Ještě v padesátých letech Házo údajně odesílal otcí TL z Německa balíky s jídlem apod. TL tvrdí, že se Házo jmenoval Lagryn, nikoliv Poser, i přesto může jít o stejného člověka. Jak vyplývá i z rozhovoru, Romové měnili svá příjmení. Tak řečená Mutyna, jinak Marie Richterová, roz. Klímtová, nar. 1924 (Trutnov), po obou rodičích Sintka, její matka byla „Sudetka“ – pocházela ze Sudet, z rodu Schneebergerů, otec Ferdinand Klimt. Tony o Mutyně mluví jako o neteři Fasiho, Lábla a Háza, společné příjmení jejího otce a Lábla (Klimt) by tomu mohlo napovídat. Pokud byla matka otce TL (z rodu Hauerů, později Steinbach) sestrou babičky paní Mutyny, pak také Fasi (jako bratr otce TL) byl s paní Mutynou spřízněn – přesně byli vlastníci, dle TL: „od bratranců děti“. Opakovaně se však setkávám s tím, že pamětníci vlastníky zaměňují za bratrance. Ad relace k paní Mutyně, viz pozn. č. 27. Rozhovor s Marií Richterovou (řeč. Mutyna) z roku 2004 uložen v MRK pod přírůstkovým číslem A 34/2004.

JH: *Tatínek byl tedy vězněn v Letech i v Osvětimi. Srovnával někdy obě místa?*

TL: To jen ten bláznivej Polanský, aj mě tam zkreslil.⁴¹ V životě bych takovou blbost nevypustil z huby, že Lety byly horší než Osvěncin, šak to byla fabrika na smrt. Tam přišly miliony lidí denodenně vo život. On porovnává Lety..., to byl pionýrskéj tábor proti Osvěncínu. Tátovi v Osvěncíně umřeli všechny čtyři děti, aj žena, rodiče v Letech, bratr v Osvěncíně, Fasi. [...] sám Nečas mně jednou řekl, že s jedním z těch tátoých synů chodil do školy.⁴²

JH: *Tatínek někdy vyprávěl, jak to bylo v Osvětimi s jeho první rodinou?*

TL: Šak mně furt dycky vykládal. [...] ženy tam dělaly..., táhly tam s kápama za kousek chleba o přežití. On se se svojí ženou tam rozešel, oni jí říkali Mucka, Pavlína Šmídová se jmenovala za svobodna, narozená tady v Brně, v Zábrdovicích je křtěná, a on s ní byl asi pětadvacet roků, pět dětí, jedno zemřelo před válkou a čtyři ve válce.⁴³ A vona naváděla svoje děti, tam v noci čurali do plechovek takovejch, nebo měli strach na ten záchod, tam v noci hned stříleli, jak vrzly dveře, aby to na tátu lili, říká táta: „Já jsem měl čtyřicet kilo, já jsem byl muzlman,⁴⁴ já jsem byl nemocnej a vona furt: Von je nemocnej, von se nehlásí do nemocnice!“, jo? A teď byla nějaká dezinfekce, že jim udělaly ty pochcaný deky, nechala mu zavázat takovej ranec a táta říká: „Já jsem to nemoh zvednout, kluku, a vona mi dala rozkaz, abych to zanesl na tu dezinfekci. Teď já jsem si na to sedl a plakal jsem, říkám jsu mrtvej, přijdou esmani: „Co tady děláš?“ A v tom přišel Sinto, kápo, a von říká: „Co pláčeš?“ Podívej, moje žena, kam mě posílá, já to neunesu, šak mě tam zabijou.“ „Která to je žena?“ Zavolal ju: „Pocem, to je tvůj muž?“ „Jo, já jsem mu dala příkaz, von to nechce dělat.“ „Jak dlouho jseš s ním?“ „Dvacet pět roků.“ „Kolik máte dětí?“ „No měli jsme pět, máme čtyři.“ „A ty se nestydíš ho tam

41 Polanský, Paul. *Těžké mlčení. Svědectví těch, kteří prožili Lety*. Praha 1998.

42 Historik Ctibor Nečas (nar. 1933) v e-mailové korespondenci s JH ze dne 2. 6. 2014 uvedl: „Františka Lagrina mám na fotografii z 1. třídy a zasáhlo mně, když jsem jeho jméno našel jednoho večera při excerpování vězeňských knih v Archiwum Państwowe Muzeum w Oświęcimiu-Brzezince. Ten zásah byl natolik hluboký, že jsem dávnému spolužákovi dedikoval nejobsáhlejší svou práci *Romové na Moravě a ve Slezsku* (2005). Zmiňuji se o tom blíž v posledním rozhovoru, který se mnou vedl M. Schuster.“ Záznam rozhovoru Michala Schustera se Ctiborem Nečasem ze 3. a 15. 4. 2013 uložen v Muzeu romské kultury pod číslem: NA 5, NA 10. František Lagryn, viz pozn. č. 43.

43 Pavlína Lagrynová/Lagrinová, roz. Šmídová, řečená Mucka, nar. 16. 6. 1908 (Brno-Husovice), v CT Lety vedena pod č. 76 od 5. 8. 1942, do Osvětimi odvezena 4. 5. 1943, v CT v Osvětimi II vedena od 7. 5. 1943 (jako Lagrinová Pavla), č. Z 7978, křížek značí úmrtí (datum neuvedeno). Děti Pavlíniny a Josefa uvedené v evidenci CT Lety: Lagrin František, nar. 18. 10. 1931 (Praha), evidován pod č. 76 od 5. 8. 1942, do Osvětimi odvezen 4. 5. 1943; Lagrin Jan, nar. 7. 3. 1929 (Praha), evidován pod č. 76, od 5. 8. 1942, do Osvětimi odvezen 4. 5. 1943; Lagrinová Marie, nar. 10. 6. 1940 (Praha), evidována pod č. 76, do Osvětimi odvezena 4. 5. 1943; chybí údaje o nejstarší dceři (její jméno TL nezná, viz foto ze s. 117), která není uvedena ani v evidenci CT v Osvětimi II, zatímco ostatní děti Pavlíniny a Josefa Lagrynových zde uvedeny jsou: František pod č. Z 7284, Jan Z 7283, Marie Z 7979 (viz pozn. č. 18: Nečas, 1992.) Dle údajů TL všechny čtyři děti i jejich matka Pavlína v Osvětimi II zahynuly, zřejmě při likvidaci CT (2.–3. 8. 1944). Za mrtvé byly prohlášeny až řadu let po válce.

44 Z německého *Muselmann*. Tak byli v nacistických koncentračních táborech pejorativně nazýváni vězňové v posledním stadiu života, drasticky a doslova na kost vyhublí, psychicky zlomení, často apatičtí.

poslat, ty nevíš, že ho tam zabijou?' Vzal ten pendrek, začal ju šlehat, říká: 'Utíkej!' On mě zachránil, já jsem se s ní rozešel tam. Kluka nejstaršího vyhnala z baráku, on tam spával na záchodě a tam aj umřel, v zimě, v Osvěncíně. [...] Já už jsem s ní nemluvil a teď přišlo – apelplac, nástup, svobodní na jednu stranu, nalevo, a ženatí a staří s děckama na druhou stranu.“ Táta říká: „Já jsem teda si stoupl na ty svobodný, naložili nás do vagónu a vezli nás Buchenwald, Mathausen. Za dva dni přišel další transport za náma a my jsme se ptali: 'Co se stalo s těma našima?' 'Všechno to šlo do plynu, celou noc je pálili.' „ [...] Tak kdyby byl s rodinou, taky nežil [...].

JH: *A tvoje maminka, jakou práci dělala v Ravensbrücku?*

TL: Rákos na jezeře [...], voni ten rákos musely sklízet ve vodě, kam až dosáhly, musely jít do toho jezera, zima nezima. Ledviny měla zničený, nemocná byla. Táta byl taky zničený v lágru. A víš, co byl největší paradox? Když dostali na frak Germáni u Stalingradu, tak vězňům v Osvěncíně brali krev pro německý lazarety, to už byla krev dobrá. [...], to už nebyla méněcenná rasa. Vo tým se nemluví ani nepíše.

